

Міністерство освіти та науки України
Національний університет «Острозька академія»
Економічний факультет
Кафедра фінансів, обліку і аудиту

Кваліфікаційна робота
на здобуття освітнього ступеня магістра
на тему: **«БЮДЖЕТНА БЕЗПЕКА УКРАЇНИ В СУЧАСНИХ УМОВАХ»**

Виконала: студентка 2 курсу, групи МФК-21
спеціальності 072 «Фінанси, банківська справа та
страхування»
освітньо-професійної програми
«Фінанси, банківська справа та страхування»
другого (магістерського) рівня вищої освіти
Жук Катерина Сергіївна

Керівник – доктор економічних наук, доцент
Дем'янчук Ольга Іванівна
Рецензент – доктор економічних наук, професор
Антонюк Олена Ростиславівна

«РОБОТА ДОПУЩЕНА ДО ЗАХИСТУ»

Завідувач кафедри фінансів, обліку і аудиту
_____ (проф., д.е.н. Мамонтова Н.А.)
(підпис)

Протокол № _____ від «_____» _____ 2022 р.

Острог – 2022

АНОТАЦІЯ

кваліфікаційної роботи

на здобуття освітнього ступеня магістра

Тема: Бюджетна безпека України в сучасних умовах

Автор: Жук Катерина Сергіївна

Науковий керівник: Дем'янчук Ольга Іванівна, доцент, доктор економічних наук

Захищена “.....”2022 року.

Короткий зміст праці:

В дипломній роботі автором було встановлено, що бюджетна безпека України, будучи своєрідним індикатором соціального та економічного розвитку держави, характеризується низкою негативних факторів, які помітно послаблюють її рівень та роблять вразливою до зовнішніх та внутрішніх кризових явищ.

Було узагальнено та охарактеризовано сутність бюджетної безпеки держави, її значення та взаємозв'язок з іншими складовими фінансової безпеки. Узагальнено основні види загроз в бюджетному секторі, в результаті чого встановлено, що класифікація включає загрози в розрізі причин та ймовірності їх виникнення, ступеня небезпеки, тривалості та сфери дії, а також характеру спрямування. Оцінка рівня бюджетної безпеки визначається на основі чотирьох індикаторів, передбачених методичними рекомендаціями, що затверджені Міністерством економіки України.

Аналіз бюджетної безпеки України показав недосконалість механізму її управління, що відображається у накопиченні бюджетного дефіциту, невиконанні запланованих показників доходів та видатків бюджетів, зростанні діри зовнішньоторговельного балансу та боргової залежності країни.

Головними шляхами зміцнення бюджетної безпеки України та підтримки належного її рівня було визначено: фінансову підтримку малого та середнього бізнесу як основного фактору зростання національного виробництва, формування відкритої для суспільства системи розподілу та витрачання заощаджень бюджету шляхом підсилення громадського контролю за відомствами та бюджетними установами, суворе дотримання економії бюджетних заощаджень, реструктуризація заборгованості, переорієнтація запозичень із зовнішнього фінансового ринку на внутрішній, залучення іноземних інвестицій, оптимізація бюджетного процесу.

.....
(підпис автора)

ANNOTATION
of qualification work
for obtaining a master's degree

Topic: Budget security of Ukraine in modern conditions

Author: Kateryna Zhuk

Supervisor: docent, Doctor of Economics, Olha Demianchuk

Protected “.....” 20 .. year

Summary of work:

The author of qualification work established that the budgetary security of Ukraine, being a kind of indicator of the social and economic development of the state, is characterized by a number of negative factors that significantly weaken its level and make it vulnerable to external and internal crisis phenomena.

The author summarizes and describes the essence of the state's budget security, its importance and relationship with other components of financial security. As a result of the study, it was found that the classification includes threats in terms of their causes and probability of occurrence, degree of danger, duration and scope of action, as well as the nature of the direction. The assessment of the level of budgetary security is determined on the basis of four indicators provided by methodological recommendations approved by the Ministry of Economy of Ukraine.

The analysis of Ukraine's budget security showed the imperfection of its management mechanism, which is reflected in the accumulation of budget deficits, non-fulfillment of the planned indicators of budget revenues and expenditures, the growth of the gap in the foreign trade balance and the country's debt dependence.

The author identified main ways of strengthening the budgetary security of Ukraine and maintaining its proper level were determined: financial support for small and medium-sized businesses as the main factor in the growth of national production, the formation of a system of distribution and spending of budget savings open to society by strengthening public control over departments and budgetary institutions, strict observance of savings budget savings, debt restructuring, reorientation of borrowing from the external financial market to the domestic one, attraction of foreign investments, optimization of the budget process.

.....

(author's signature)

ЗМІСТ

ВСТУП	7
РОЗДІЛ 1	
ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ БЮДЖЕТНОЇ БЕЗПЕКИ ДЕРЖАВИ.....	11
1.1. Бюджетна безпека у системі економічної безпеки держави: її сутність та значення	11
1.2. Чинники та джерела загроз бюджетної безпеки в сучасних умовах.....	19
1.3. Аналітичний інструментарій для оцінки бюджетної безпеки	31
РОЗДІЛ 2	
СУЧАСНИЙ СТАН БЮДЖЕТНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ ЗА 2019-2021 РР.	40
2.1. Стан та динаміка індикаторів бюджетної безпеки України	40
2.2. Аналіз впливу чинників на зміну бюджетної безпеки країни та оцінка загроз	51
2.3. Оцінка дохідної та видаткової частин Державного бюджету як головного чинника фінансової захищеності держави	57
РОЗДІЛ 3	
НАПРЯМИ ЗМІЦНЕННЯ БЮДЖЕТНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ.....	67
3.1. Заходи щодо регулювання рівня дефіциту бюджету, як головного індикативного показника бюджетної безпеки	67
3.2. Пропозиції щодо оптимізації видатків в бюджеті держави, зокрема соціальної складової	75
3.3. Управління бюджетною безпекою країни та мінімізація впливу чинників, які погіршують її рівень	80
ВИСНОВКИ.....	88
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	93
ДОДАТКИ.....	101

ВСТУП

Держава як суверенна інституційна організація є головним регулятором політичного, економічного, соціального та культурного розвитку населення. Його передумовою є створення системи бюджетної безпеки, що зосереджується в основі економічної безпеки загалом. Це виходить з того, що саме бюджет є ключовим інструментом забезпечення соціально-економічного розвитку держави, а отже, відображає більшість економічних процесів в країні.

Питання, пов'язані з бюджетною безпекою, є досить актуальними для різних країн. Особливо вони проявляються за певних негативних процесів, що відбуваються у державі, і безпосередньо впливають на стан забезпеченості коштами бюджетів усіх рівнів. Чинна бюджетна безпека має враховувати вплив різних чинників на бюджетну систему країни та, відповідно, забезпечувати виконання покладених на державу соціально-економічних завдань.

Актуальність цієї проблематики посилює наявність у фінансовій системі України такої характерної риси, як хронічність бюджетного дефіциту, що негативно впливає на фінансову та на економічну безпеку загалом. А тому, забезпечення бюджетної безпеки держави та ефективне управління нею є одним із ключових завдань при реалізації її стратегічних соціально-економічних пріоритетів та забезпечення позитивних зрушень у частині національних інтересів.

Вивчення сутності бюджетної безпеки вченими, практиками, експертами у контексті соціально-економічного розвитку держави сфокусовано на проблемах збалансування доходів та видатків державного, місцевих бюджетів, законності та доцільності використання бюджетних коштів, забезпечення пріоритетів національної безпеки. Аналіз економічної літератури вказує на те, що спектр цієї дефініції змінюється від розуміння бюджетної безпеки як особливого стану платоспроможності держави щодо виконання нею своїх функцій з урахуванням балансу доходів та видатків державного та місцевих

бюджетів до думки, що бюджетна безпека держави має забезпечити відсутність ризику у формуванні, розподілі та перерозподілі бюджетних ресурсів.

Серед вітчизняних дослідників значний внесок у розвиток сучасної теорії бюджетної безпеки як складової національної, економічної та фінансової безпеки зробили: В. Геєць [3], О. Користін [13], А. Сухоруков [22], М. Ставнича [6], М. Єрмошенко [4], Я. Жаліло [76], Г. Іващенко [79], Л. Кістерський [80], В. Мартинюк [78], В. Мунтіян [77], Г. Шевченко [23], Л. Шемаєва [19], Н. Рудик [18], Л. Зверук [17], В. Варналій [12].

Важливу роль у розкритті сутності бюджетної безпеки відіграють наукові праці зарубіжних вчених: Ш. Бланкарта, Дж. Бреннан, Дж. Бьюкенена, К. Ерроу, Л. Коженьовські, А. Ротфельда, В. Парето, Р. Дорнбуша, Дж. Стігліца, С. Фішера та ін.

Мета дослідження полягає в розробці напрямів зміцнення бюджетної безпеки в Україні на основі теоретично-методологічного аналізу поняття бюджетної безпеки та її оцінки в сучасних умовах.

Для досягнення поставленої мети, необхідно виконати такі завдання:

- розкрити сутність та значення бюджетної безпеки в системі економічної безпеки;
- дослідити чинники та джерела загроз бюджетної безпеки в сучасних умовах;
- визначити аналітичний інструментарій для оцінки бюджетної безпеки;
- здійснити динамічний аналіз стану індикаторів бюджетної безпеки України за 2019-2021 рр.;
- оцінити вплив чинників та загроз на зміну бюджетної безпеки країни;
- проаналізувати дохідну та видаткову частини Державного бюджету як головного важеля фінансової захищеності держави;
- визначити, якими методами можна збалансувати бюджетний дефіцит;
- окреслити, можливі шляхи оптимізації видатків в бюджеті держави, зокрема соціальної складової;

- запропонувати методи досягнення мінімізації впливу чинників, що погіршують бюджетну безпеку в процесі управління.

Об'єктом дослідження є бюджетна безпека України як передумова реалізації ефективної фінансово-економічної політики у площині національних інтересів.

Предметом дослідження є інструменти бюджетної безпеки України в сучасних умовах.

У процесі написання кваліфікаційної роботи, враховуючи поставлені завдання, були використані наступні методи дослідження:

- метод порівняння – задля співставлення застосованих інструментів зміцнення бюджетної безпеки в Україні та закордоном;
- графічний метод – для наочного подання статистичного матеріалу, а також візуальної передачі взаємозв'язку між фактичними значеннями індикаторів бюджетної безпеки України та їх граничними межами;
- системно-аналітичний метод – з метою аналізу нормативно-законодавчих актів;
- абстрактно-логічний підхід – для формування пропозицій усунення наявних проблем та зміцнення загального рівня бюджетної безпеки країни.

У свою чергу, джерелами інформації для дослідження слугували Закони України, Бюджетний та Податковий кодекси України, накази Міністерства фінансів, постанови Міністерства економіки України, офіційні видання Національного банку України, показники офіційного сайту Міністерства фінансів України, а також монографічні дослідження.

Отримані результати дослідження характеризувалися елементами наукової новизни, зокрема:

удосконалено:

- зміну структури видаткової частини державного бюджету України. Це виходить з того, що помітна частка коштів спрямовується на соціальну сферу та апарат управління без видимого результату, в той час як витрати

на економічний та інноваційно-інвестиційний розвиток, навпаки, незначні. Так, зміна частки окремих складових видаткової частини сприятиме оптимізації останньої разом із зростанням ефективності витрачання коштів з Державного бюджету;

- заходи щодо скорочення рівня зовнішньої та внутрішньої заборгованості України, зниження частки імпорту;

набули подальшого розвитку:

- практичні рекомендації щодо регулювання рівня дефіциту бюджету, як головного індикативного показника бюджетної безпеки, зниження рівня тіньової економіки, збалансування зовнішньоторговельного балансу.

Апробація результатів роботи. Важливі положення кваліфікаційної роботи були опубліковані у формі тез на тему: «Чинники та джерела загроз бюджетної безпеки України на їх класифікація в сучасних умовах» у матеріалах XX Всеукраїнської науково-практичної онлайн-конференції молодих учених та студентів «Проблеми та перспективи розвитку національної економіки в умовах глобалізації», Острог, Національний університет «Острозька академія», 2022., а також наукової статті на тему: «Особливості функціонування малого бізнесу в Україні та закордоном» у науковому журналі «Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Економіка». Острог, вересень 2021. № 22(50). С. 11-16.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ БЮДЖЕТНОЇ БЕЗПЕКИ ДЕРЖАВИ

1.1. Бюджетна безпека у системі економічної безпеки держави: її сутність та значення

В теперішніх економічних реаліях питання забезпечення бюджетної безпеки будь-якої держави є, як ніколи, актуальними. Підтримка відповідного її рівня та економічних інтересів держави є найважливішим завданням останньої, виконання якого має на меті зміцнення її фінансового підґрунтя та конкурентних позицій на світовому ринку.

Для України питання забезпечення бюджетної безпеки, а саме її гарантування, постали з часу проголошення нею незалежності. Розв'язання такої нетрадиційної проблеми ускладнювалося тим, що діапазон її інтересів знаходився лише на етапі формування та поступового розширення і супроводжувалося одночасним наростанням внутрішніх та зовнішніх загроз. Відсутність методичної системи, що ґрунтується на дослідженні інтересів суспільства та держави, а також недостатність досконалої правової бази та кваліфікованих фахівців, призвело до помітних прогалин у сфері бюджетної безпеки і, як наслідок, у розробці пріоритетних напрямів зовнішньої та внутрішньої політики України. Така ситуація негативно відбилася на добробуті населення, поглибила кризові тенденції, обумовила популяризацію злочинності, політичну та соціальну напругу.

Утім, набутий досвід за роки незалежності дав зрозуміти, що на сьогодні вирішити проблеми комплексного характеру неможливо традиційними методами у вигляді посилення контролю держави. Для цього необхідний системний підхід, який дасть змогу цілісно оцінити всі аспекти бюджетної безпеки.

Сам термін «безпека» загалом означає певний ступінь захищеності інтересів держави. За цим принципом Липканя В. пояснює «...безпеку держави - як конкретний стан захищеності будь-якої держави і її можливість протистояти змінам умов функціонування як таким, які мають характер, що передбачається і/чи спонтанний»; а також, як «...гарантовану конституційними, законодавчими і практичними заходами захищеність і забезпеченість життєво важливих інтересів об'єкта від зовнішніх та внутрішніх загроз» [1].

Разом з тим, Державні стандарти України, а саме в ДСТУ 2293-99, цей термін визначають «...як стан захищеності особи та суспільства від ризику зазнати шкоди» [2].

Звідси, «...бюджетна безпека – це стан забезпечення платоспроможності держави, враховуючи баланс доходів та видатків державного та місцевих бюджетів та ефективності використання бюджетних коштів» [10, с. 276].

Тобто, бюджетна, як і фінансова система в цілому, повинна мати так званий «запас міцності» в разі настання непередбачуваних ситуацій з метою гнучкого реагування на потенційні загрози та максимально зменшити їх негативні наслідки.

Існує величезний спектр напрацювань вітчизняних та зарубіжних науковців, які приділяють увагу саме визначенню поняття «бюджетна безпека».

Наприклад, на думку вітчизняних науковців Варналія З. і Сухорукова А. «...бюджетна безпека – це спроможність бюджетної системи забезпечити фінансову самостійність держави та ефективно використання нею бюджетних коштів у процесі виконання функцій соціального захисту, державного управління та міжнародної діяльності, фінансування науки, освіти, культури та охорони здоров'я, забезпечення національної безпеки й оборони, реалізації інвестиційної та екологічної політики» [5].

У свою чергу, Петричко М. зауважує, що термін «...бюджетна безпека, варто розглядати як здатність держави ефективно виконувати покладені на неї функції та забезпечувати фінансову стійкість державних фінансів за рахунок збалансування доходів та видатків зведеного бюджету з урахуванням

соціально-економічного розвитку економіки. В цьому контексті автор також виділяє наступні ключові аспекти:

- бюджетна безпека – це складова бюджетної політики держави, яка спрямована на забезпечення платоспроможності та фінансової стійкості державних фінансів;

- відповідальність за управління бюджетною безпекою несуть органи державної влади в межах їх повноважень;

- бюджетна безпека є складовим елементом системи фінансової безпеки, що покликана забезпечувати стійкість до фінансових шоків та дисбалансів у фінансовій системі» [7, с.140].

Разом з тим, Ставнича М. в «...бюджетній безпеці вбачає здатність органів державної влади та місцевого самоврядування забезпечувати фінансування через бюджети всіх рівнів закріпленого за ними повного комплексу повноважень для виконання гарантованих Конституцією держави прав громадян у довгостроковій перспективі в умовах дестабілізаційного впливу різноманітних чинників» [6].

Більш масштабно описує значення бюджетної безпеки Городецький А., адже за його словами «...головними ланками у структурі фінансової безпеки держави є консолідований та регіональний бюджет, бюджети регіонів, фінансовий ринок, державний борг, платіжний баланс, фінанси корпорацій та домашніх господарств» [77, с. 85-97].

На відміну від вітчизняних науковців, думки та пояснення досліджуваного поняття в розвинених країнах дещо інше. Наприклад, у США та Японії безпека розглядається лише з позиції зовнішніх загроз. Разом з тим, країни ЄС трактують її у двох значеннях:

- 1) з точки зору місця у світовій економічній системі;
- 2) як стратегія забезпечення відповідної безпеки [7].

В такому контексті підкреслюється необхідність інтеграції європейських країн у глобалізаційних процесах світової економіки через обмежену кількість

ресурсів та працездатного населення порівняно з іншими розвиненими країнами.

Як підсумок, проаналізувавши вітчизняну та зарубіжну економічну літературу, стає очевидним те, що спектр дефініції поняття «бюджетна безпека» трансформується під впливом розуміння та сприйняття бюджетної безпеки як особливого стану платоспроможності держави відносно виконання покладених на неї завдань та функцій, враховуючи необхідність у збалансуванні доходів та видатків, до думки, що бюджетна безпека зобов'язана забезпечувати відсутність ризиків у формуванні, розподілі та перерозподілі фінансових ресурсів.

Взагалі, поняття «бюджетна безпека держави» є систематизованим, адже поєднує в собі сутнісні характеристики таких категорій, як «державний бюджет», «бюджетна система», «бюджетна політика». Враховуючи це, варто виокремити наступні ключові аспекти:

1) найперше, бюджет є одним із найважливіших інститутів економічної суверенності, відповідно, бюджетна безпека є головним елементом механізму економічної та фінансової безпеки будь-якої держави (рис. 1.1);

2) по-друге, збоку статичної концепції вона розглядається як система кількісних та якісних параметрів, які визначають рівень бюджетної ліквідності, дієздатності, стійкості та стабільності;

3) по-третє, в основі забезпечення бюджетної безпеки лежить система пріоритетних державних інтересів у сфері фінансів. І саме ця сутнісна характеристика є однією з найважливіших, адже фінансові інтереси формують характер побудови як бюджетної, так і фінансової системи загалом. Проте, тут важливо враховувати інтереси інших суб'єктів господарювання з метою уникнення суперечностей.

Звідси, можемо сказати, що бюджетна безпека є складною економічною категорією, центральним об'єктом якої є державні фінанси, бюджетна політика та бюджетна система, а предметом – діяльність держави щодо гарантування відповідного рівня бюджетної безпеки через вплив на її об'єкт. Суб'єктом

безпеки у бюджетній сфері виступають державні органи законодавчої та виконавчої влади, органи місцевого самоврядування.

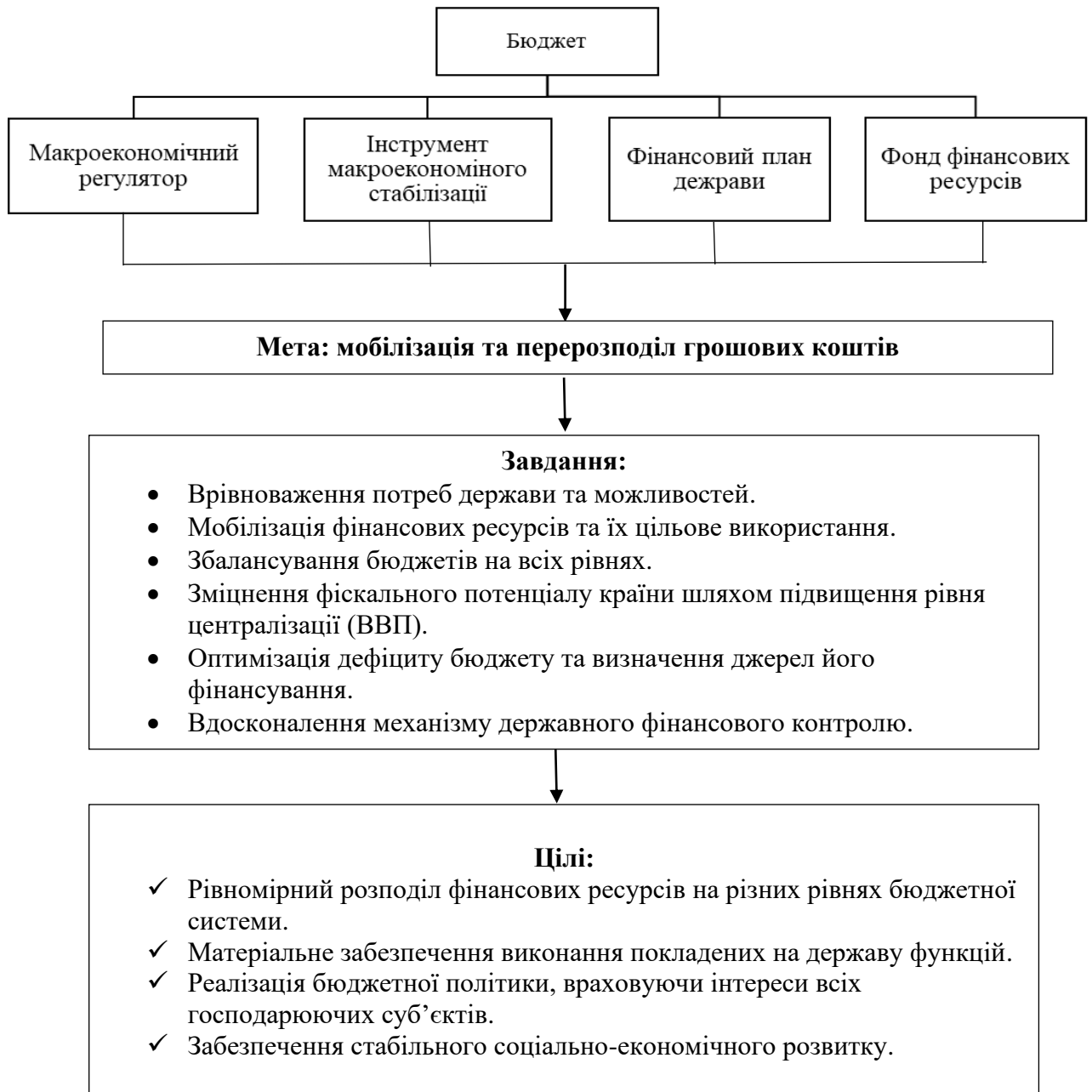

Рис. 1.1. Значення бюджету у соціально-економічному розвитку держави

Джерело: [54]

Що ж стосується цілей здійснення ефективного управління бюджетною безпекою, то тут передбачено насамперед:

- забезпечення повного та постійного виконання фінансових зобов'язань держави;

- ліквідація дестимулюючих та забезпечення розвитку стимулюючих чинників бюджетної безпеки,
- відсоткове скорочення витрат на функціонування держави та зниження (поступове усунення) дефіцитності бюджету,
- зменшення боргового навантаження на національну економіку [8, с. 95].

Втім, безпека бюджетної сфери є лише однією частинкою цілого механізму, який показує «спроможність національної економіки отримувати свій вільний, належний розвиток і утримувати стабільність громадянського суспільства та його інститутів, а також достатній оборонний потенціал країни за різноманітних несприятливих умов і варіантів розвитку подій, здатність Української держави до захисту національних економічних інтересів від зовнішніх та внутрішніх загроз» [3]. Такий механізм носить назву економічна безпека і є достатньо складною системою, маючи при цьому, свою будову та складові елементи.

Відповідно до Методичних рекомендацій економічна безпека України містить в собі виробничу, демографічну, енергетичну, зовнішньоекономічну, інвестиційно-інноваційну, макроекономічну, соціальну та фінансову безпеки. Кожна із складових, будучи також досить складними структурами, можуть відобразитися у вигляді окремих самостійних підсистем, при взаємодії яких формується державна політика (рис. 1.2) [20].

Однією із основних елементів економічної безпеки є фінансова безпека, механізм реалізації якої відрізняється від інших складових економічної безпеки, проте є невіддільною в системі забезпечення останніх. Звідси, можемо сказати, що, вона являється своєрідною з'єднуючою основою в процесі створення необхідних умов гарантування економічної безпеки.

Загалом, фінансова безпека держави – це ступінь захищеності фінансових інтересів держави, стан фінансової, грошово-кредитної, бюджетної, податкової, валютної, банківської, інвестиційної, митно-тарифної, розрахункової та фондової систем, що характеризується збалансованістю, стійкістю до внутрішніх та зовнішніх негативних впливів, спроможністю держави ефективно

формувані та раціонально використовувати фінансові ресурси, достатні для задоволення її потреб, шляхом виконання зобов'язань і забезпечення соціально-економічного розвитку [2].

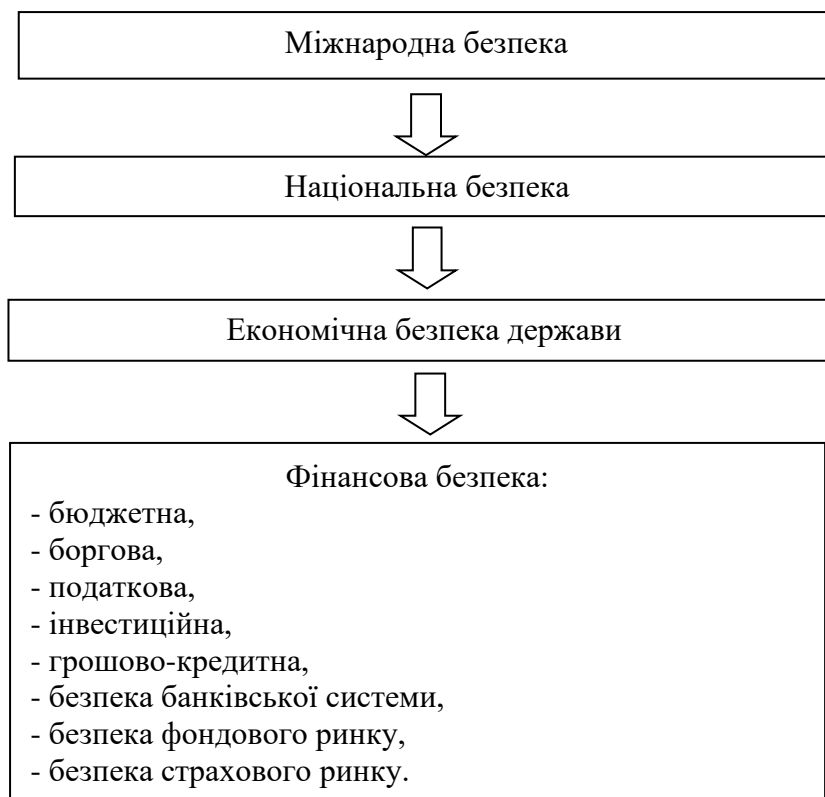

Рис. 1.2. Місце бюджетної безпеки держави у системі міжнародної безпеки

Джерело: сформоване автором на основі даних [4].

Забезпечення цього виду безпеки залежить від взаємозв'язку її елементів, з одного боку, та від економічної безпеки, складовою якої вона є – з іншого. Будь-які відхилення чи порушення в цій системі створюють загрозу економічній безпеці держави та можуть спричинити ряд негативних наслідків (рис. 1.3).

На думку відомого науковця Соловйова В., однією із чотирьох головних складових фінансової безпеки України поряд із безпекою банківської системи, страхового та фондового ринку є бюджетна безпека [77, с. 148]. Це виходить з того, що бюджет є головним інструментом забезпечення соціально-економічного розвитку держави, а сама бюджетна безпека є базисом

стабільного функціонування фінансової системи країни та національної економіки загалом.

Аналогічно вважає і Савицька О., зазначаючи, що фінансова безпека – це складна багаторівнева система, яку формують низка підсистем, кожна з яких характеризується власною структурою та характером розвитку. До її елементів вона відносить, в першу чергу, бюджетну, валютну, грошово-кредитну, боргову, а також безпеки страхового та фондового ринків [78, с. 14].

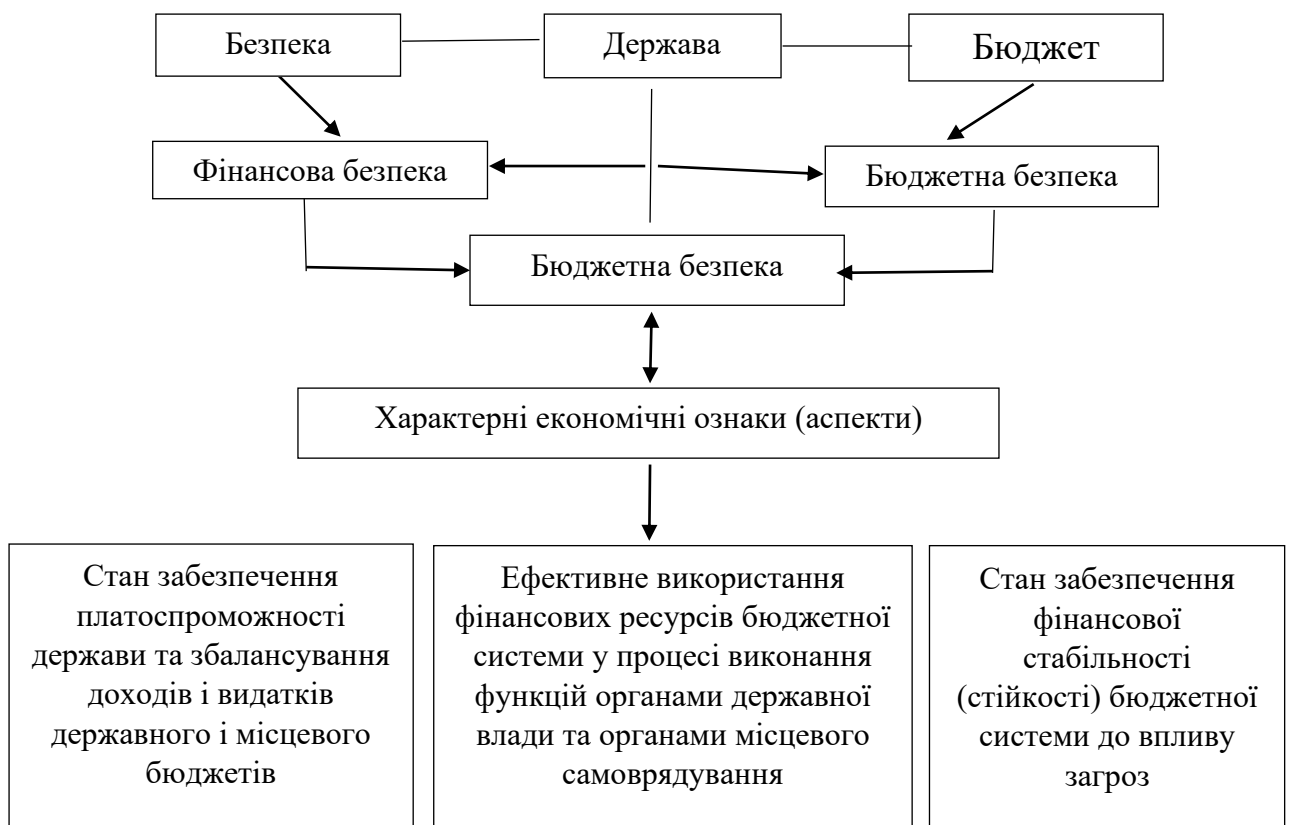

Рис. 1.3. Визначення бюджетної безпеки у графічному вигляді

Джерело: [52, с. 90]

Отже, бюджетна безпека як складова частина фінансової та національної безпеки – це особливий стан платоспроможності держави, який залежить від розвитку економічної та фінансової системи, а також характеру економічної та фінансової політик держави. Тобто, бюджетна безпека служить своєрідним індикатором соціального та економічного розвитку держави тим критерієм, який визначає ефективність її бюджетної політики, а її забезпечення є винятковою прерогативою держави.

1.2. Чинники та джерела загроз бюджетної безпеки в сучасних умовах

Обмеженість фінансових ресурсів та неможливість забезпечити стабільний відтворювальний процес провокують високу чутливість економіки України до впливу дестабілізаційних чинників – загроз бюджетній безпеці.

Закон України «Про основи національної безпеки України» загрози у національній безпеці пояснює як «наявні та потенційно можливі явища і фактори, що створюють небезпеку життєво важливим національним інтересам України» [9]. Звідси, загрози бюджетної безпеки держави – це «потенційно можливі явища і фактори негативного характеру економіки, що впливають на бюджетну сферу, в цілому і/або на її окремі елементи, що дестабілізують економічну ситуацію в країні і суспільстві, що перешкоджають звичайному розвитку, а також що завдають значного збитку найважливішим інтересам особи, суспільства і держави у бюджетній сфері» [10].

Основним чинником формування загроз бюджетної безпеки багато науковців вважають неузгодженість потреб суспільства та наявних ресурсів держави, кількість яких обмежена, а також суперечності між розширенням державних функцій та крайньою необхідністю зменшення регулюючих її функцій.

Разом з тим, сутність та зміст загрози визначається її формою, тобто способами її зовнішнього вираження. Завдяки формі можливо фактично визначити загрозу в об'єктивному світі, а також окреслити її межі. Тобто форма робить загрозу доступною для досліджень та оцінки [13].

Будь-які загрози не є постійними, відповідно, немає єдиної загальноприйнятої їх класифікації. Проте, найбільш поширеним є поділ, який виокремлюють у економічній та фінансовій сферах, адаптований до бюджетної.

Зокрема, відносно об'єкта загрози класифікують на зовнішні та внутрішні; за ймовірністю виникнення – на маловірогідні та вірогідні; залежно

від причини виникнення – стихійні, сумісні, умисні; та за величиною збитку – значні, незначні.

В свою чергу, Варналій З. та Користін О. пропонують наступну класифікацію:

- за місцем виникнення: внутрішні та зовнішні,
- за ступенем небезпеки: особливо небезпечні та небезпечні,
- за можливістю здійснення: реальні та потенційні,
- за масштабом: загальнонаціональні, локальні та індивідуальні,
- за тривалістю дії: тимчасові та постійні,
- за сферою дії: виробничі, фінансові, експортно-імпорتنі, технологічні, інституційні, військово-, соціально-, демографо- та еколого-економічні,
- за характером спрямування: прямі та непрямі [12].

В основі виникнення загроз безпеці бюджетної сфери лежать рушійні сили, здатні породити небезпеку або спричинити шкоду та збитки. Їх називають джерелами загроз. Це умови, дії та фактори, які деформують систему. Ці джерела можуть бути природними, техногенними, соціальними, економічними, політичними та ін. Відповідно до цього, передбачається ще одна класифікаційна схема, відображена в таблиці 1.1.

Таблиця 1.1

Класифікація загроз безпеки за факторами ризику

Ознака ризику	Види загроз
Можливість прогнозування	Прогнозовані, непрогнозовані
Характер виникнення	Об'єктивні, суб'єктивні
Форма прояву	Видимі, приховані
Об'єкти поширення	Податковий потенціал, доходи бюджету, бюджетні асигнування, державна та приватна власність, економічні ресурси та ін.
Джерело виникнення	Політичні, економічні, правові, техногенні та ін.
Ступінь ймовірності	Малоймовірні, ймовірні, цілком ймовірні
Обсяги втрат	Незначні, значні, катастрофічні

Джерело: [15]

Згідно такої класифікації передбачувані загрози виникають при певних умовах. Вони відомі з історичного досвіду та результатів реалізації державної

економічної політики в минулому, своєчасно виявлені та узагальнені економічною наукою. Непередбачувані загрози, в свою чергу, виникають раптово, несподівано, вперше. Вони, як правило, пов'язані з непередбачуваними діями третіх осіб, зміною правового поля, несподіваною деформацією соціально-економічної та політичної ситуації тощо. Завдання полягає в тому, щоб своєчасно виявити ці загрози та усунути чи послабити їх негативну дію.

Об'єктивні загрози бюджетної безпеки виникають без участі органів влади та незалежні від прийнятих ними рішень. Суб'єктивні загрози обумовлені навмисними чи ненавмисними діями осіб, різних органів чи організацій, тому їх запобігання пов'язане з впливом на суб'єктивні економічні відносини.

Мак-Мак В. поділяє загрози за часовою ознакою, зокрема на безпосередні, близькі (до 1 року) та далекі (понад 1 рік). Він також їх ділить за поширенням у просторі [16, с. 3]:

- ✓ безпосередньо на території,
- ✓ прилеглий території,
- ✓ поза територією.

Фундаментальною, на нашу думку, є класифікація, яку запропонував Онищенко С., відштовхуючись від чинників, які здійснюють вплив на бюджетну стійкість держави. Так, до ключових загроз бюджетної безпеки він відносить [79, с. 110]:

- загрози доходів, зокрема, податкових та неподаткових надходжень;
- загрози видатків у частині якості споживання коштів бюджету, а також низька ефективність їх витрачання,
- загрози на стадії складання проєкту бюджету,
- загрози на етапі розгляду та затвердження Закону про бюджет,
- загрози на стадії виконання бюджету,
- загрози на етапі контролю за надходженнями та витратами бюджетних коштів.

Розглянемо найбільш відомий та поширений у сучасній літературі метод класифікації економічних загроз для України – за місцем виникнення. Звідси, необхідно визначити сутність та охарактеризувати внутрішні та зовнішні загрози (табл. 1. 2).

Таблиця 1.2

Зовнішні та внутрішні загрози бюджетно-фінансової безпеки
національної економіки

<i>Джерело загроз</i>	<i>Приклад загроз</i>
Зовнішні загрози	
Світовий фінансовий ринок	Залежність внутрішніх бюджетно-фінансових процесів від його стану
	Неефективність світових фінансових інститутів, нездатність регулювати несприятливі світові фінансові процеси
Світовий ринок капіталу	Нестійкість та мінливість міграційних потоків фінансового та виробничого капіталу
	Зростаюча фінансова влада транснаціональних корпорацій та іноземних інвесторів у національній економіці
Світове господарство	Інтернаціоналізація світового господарства, відкритість та залежність національної економіки
	Конкурентна боротьба між країнами за вигідне місце у світовій економічній системі з використанням фінансових інструментів тиску
	Світові економічні кризи
Внутрішні загрози	
Національна економіка	Нерівномірність розподілу економічного та природно-ресурсного потенціалу
	Неповноцінність формування податкової бази за рахунок природної складової
	Падіння частки валового накопичення у валовому внутрішньому продукті країни (ВВП) за рахунок відтоку інвестицій
	Відтік фінансових ресурсів із реального сектора економіки
Правова та адміністративна система	Недосконалість правової бази щодо розробки, процедури розгляду та затвердження бюджету при зміні ситуації
	Корупція, необґрунтований продаж прав на державні ресурси
Бюджетна система	Нестабільність надходжень доходів бюджету
	Невиконання фінансової (платіжної) дисципліни платників та контролюючих органів
	Нецільове використання бюджетних коштів
Бюджетна політика	Невідповідність бюджетних видатків макроекономічним показникам
	Диспропорції у розподілі бюджетних коштів
	Відсутність бюджетних резервів чи нераціональне їх використання

Джерело: [15]

Внутрішні загрози – це комплекс негативних умов та чинників, які виникають всередині економічної системи. Під зовнішніми ж розуміють ті фактори, джерелом виникнення яких є економічні системи вищого рівня ієрархії стосовно даної системи.

Таким чином, одна і та ж загроза може розглядатися і як зовнішня, і як внутрішня, залежно від рівня ієрархії досліджуваної системи.

Внутрішні загрози фінансовій та бюджетній безпеці держави, як правило, або залишаються винятково внутрішніми, або ж, набувши розвитку, тягнуть за собою зовнішні загрози. Для прикладу, бюджетне законодавство України забороняє емісію коштів Національного банку на покриття дефіциту бюджету, адже це в результаті спричинить інфляцію та здешевлення національної валюти [10].

На додаток, значну загрозу становлять такі ситуації всередині країни, як нецільове використання бюджетних коштів, недоліки бюджетного законодавства та порушення строків встановленого бюджетного процесу.

Виходячи з цього, можна сказати, що внутрішні загрози визначаються економічним потенціалом країни, економічною кон'юнктурою, станом бюджетної системи, поточною бюджетно-фінансовою політикою.

Зважаючи на важливість та значущість, розглянемо деякі аспекти внутрішніх загроз бюджетній безпеці.

1) Фінансова (платіжна) дисципліна платників.

Серйозною загрозою для бюджетної безпеки держави є стан фінансової (платіжної) дисципліни платників. Серед причин невчасних розрахунків із бюджетом виділяють: діючий порядок черговості заліку платежів до бюджету; наявність дебіторської заборгованості; проведення бартерних товарообмінних операцій; невчасне повернення фінансовими органами надміру внесених платежів; відшкодування фінансовими органами належних платникам сум ПДВ із державного та місцевих бюджетів.

2) Невідповідність основних макроекономічних показників та показників бюджету та бюджетної системи.

Значний рівень оподаткування та непропорційний розподіл податкових платежів між галузями економіки спричинює розрив між валовим внутрішнім продуктом та податковим потенціалом країни.

3) Проблеми нераціонального використання коштів бюджетної системи та завищені державні витрати.

На сьогодні сформувалася і продовжує посилюватися тенденція різкого зростання необхідної вартості державного споживання порівняно з розвитком та зростанням ВВП. Економічний потенціал витрачається на обслуговування державного боргу, державне управління та на утримання державного апарату.

2) Відсутність бюджетних резервів або нераціональне їх використання.

Бюджетні резерви створюються в державному бюджеті для безперебійного фінансування запланованих заходів та позапланових невідкладних витрат. Необґрунтоване використання бюджетних коштів, вилучених з економіки, згубно позначається на стійкому економічному розвитку та перешкоджає розширеному відтворенню в економіці.

Загалом, причинами виникнення внутрішніх загроз бюджетної безпеки є неадекватна економічна, фінансова та бюджетна політика, низька ефективність менеджменту бюджетних коштів, слабка нормативно-правова база, що регулює бюджетний процес, та відсутність належного фінансового контролю на державному та місцевому рівнях.

У свою чергу, зовнішні загрози зумовлені стрімким розвитком глобалізаційних процесів, інтернаціоналізації світової економіки та світових фінансових ринків, нестійкістю фінансової системи та проблемами в економічній, фінансовій, бюджетній політиці [14].

Відповідно до вищесказаного, серед наявних та потенційно можливих загроз бюджетній, а відповідно і фінансовій та економічній безпеці, можна виділити наступні:

- недосконале нормативно-правове забезпечення бюджетного процесу та прорахунки в бюджетному плануванні;
- зниження виробництва в основних галузях народного господарства;

- падіння рівня рентабельності і збільшення збитковості суб'єктів господарювання;
- недостатнє та несвоєчасне наповнення джерел покриття бюджетного дефіциту;
- нелегальне підприємництво, наслідком якого є недоотримання коштів бюджетами на державному та місцевому рівнях;
- невиконання юридичними особами-резидентами боргових зобов'язань по іноземним кредитам, отриманим під гарантії Кабінету Міністрів України;
- несвоєчасне прийняття Державного бюджету України і затвердження звітів про його виконання;
- неефективність податкової системи, а саме: наявність багаточисленних, нічим не обґрунтованих податкових пільг, низький рівень збору податків, порушення принципу розмірності, тобто підвищення ставок після граничного рівня для сумлінних платників податків, що призводить до скорочення податкових доходів;
- неоднозначне трактування нормативних актів відповідних сфер;
- наявність суттєвих диспропорцій фінансування бюджетних видатків по підрозділам функціональної класифікації;
- непрозорість видатків державного та місцевих бюджетів, яке спричинює викривлення у розподілі державних ресурсів, порушення пріоритетності фінансування витрат та нагромадження боргів;
- незаконне та неефективне використання бюджетних коштів;
- неефективна система контролю за надходженням та використанням фінансових ресурсів держави тощо [11, с. 22].

Наведений перелік загроз не є вичерпним, проте включає такі, які здатні спричинити найнесприятливіший вплив на функціонування фінансового механізму держави та життя громадян.

Так, під час доповіді Національного інституту стратегічних досліджень, до гібридних загроз у координатах загострення дисбалансів у бюджетній системі країни автор відносить значний рівень державного боргу та дефіциту

бюджету, зростання частки видатків на оборону та фінансування соціальної сфери, інфляційно-девальваційні коливання, а також низький рівень безпеки у інформаційно-технологічному просторі в процесі реалізації принципів відкритості та прозорості бюджетного процесу [80, с. 139-141].

Разом з тим, експерти Всесвітнього економічного форуму сформувавши список із тридцяти масштабних загроз економіці, які на нашу думку, безпосередньо можна віднести до загроз бюджетній безпеці. Так, до цього списку увійшли:

- фіскальні кризи (коли потенційні інвестори звертають увагу на наявне боргове навантаження, уряд відповідної країни обов'язково зіштовхнеться з інфляційним тиском, різким зростанням відсоткових ставок та певними проблемами зі сплати боргу іншим країнам);

- нерівність доходів населення (в Україні, як і у деяких інших державах світу спостерігається зростання прірви між найбіднішими та найбагатшими верствами населення, наслідком чого може стати гострі соціальні вибухи та скинення влади, а отже, є перешкодою економічного зростання та належного рівня безпеки;

- зміна значущості долара як світової валюти (на думку дослідників Всесвітнього економічного форуму, цілком можливою є така ситуація, що центральні банки провідних країн світу почнуть скорочувати доларові запаси, що негативно вплине на світову економіку та сприятиме змінам геополітичного балансу економіки);

- поява шоків через нестабільні ціни на нафту.

Бюджетну безпеку зумовлюють ряд економічних категорій таких, як розмір бюджету, рівень перерозподілу ВВП через бюджет, склад та структура доходів та видатків, рівень дефіциту бюджету, особливості бюджетного процесу тощо. Зважаючи на це, в абсолютному вимірі вона, більшою мірою, визначається величиною державної скарбниці, де головним джерелом його наповнення є податкові платежі. Відповідно, тут варто виокремити також загрози податковій безпеці та фактори, які їх зумовлюють.

Загалом, податкова безпека – це такий стан податкової системи, який відображає рівень стійкості та стабільності всіх її елементів, а також характеризується спроможністю захищати економічні інтереси держави і протистояти зовнішнім та внутрішнім загрозам, можливістю реалізації та розвитку податкового потенціалу країни, ефективним використанням конкурентних переваг податкового механізму в умовах глобалізації [50].

Її складові частини відображено на рисунку 1.4, відповідно до чого можна визначити чинники, що впливають на її стан. Зокрема, це є:

- наявність високого рівня податкової культури;
- правовий характер податкових відносин;
- узгодженість системи оподаткування з пріоритетними напрямками податкової політики держави,
- взаємозв'язок підсистем податкового механізму тощо.

Вагомий вплив на забезпечення належного стану цього виду безпеки має діюча система оподаткування, яка є складовою податкової системи. Від ефективності її функціонування залежить розвиток господарюючих суб'єктів та забезпеченість фінансовими ресурсами держави загалом.

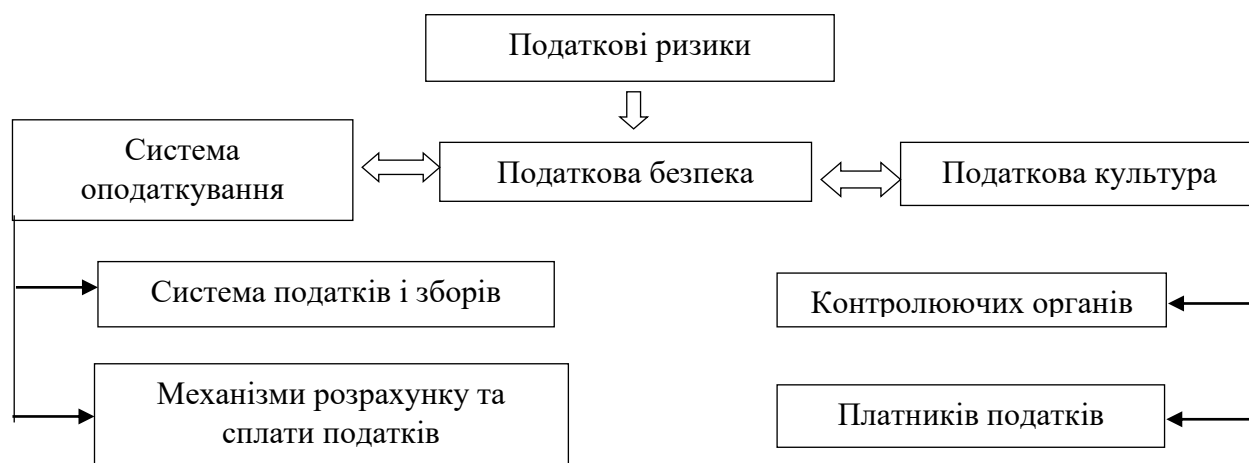

Рис. 1.4. Структура податкової безпеки

Джерело: [50]

У свою чергу, податки можна розглядати з двох сторін: з одного боку – як ресурс та інструмент забезпечення бюджетної безпеки, з іншого – як

потенційний фактор посилення загроз та ризиків у вигляді скорочення податкових надходжень до бюджету.

Для прикладу, недостатньо ефективна податкова політика підриває рівень як бюджетної, так і економічної безпеки в цілому, створюючи при цьому всі умови для розвитку тіньового сектору економіки. Такий дестабілізаційний чинник, як тіньова економіка, належить до внутрішніх загроз бюджетної безпеки, адже він є прихованим, а отже не оподатковується та не контролюється державою.

Проблема зниження чи повноцінного усунення тіньового сектору економіки турбує державних управлінців та науковців вже багато років. Втім, на сьогодні досі не існує ефективного методу її вирішення, незважаючи на значні ризики, які він за собою несе. Тому, варто приділити окрему увагу саме цьому джерелу загроз.

Загалом, термін «тіньова економіка» визначається як «певний вид економічної діяльності, який приховується від держави та офіційно не зареєстрований, метою якого є отримання доходу від легальних та нелегальних видів діяльності в грошовому або натуральному вираженні» [9]. Сфера впливу на бюджетну безпеку відображається, виходячи з її виду. Зокрема, тіньова економіка буває неформальною, прихованою, фіктивною та підпільною або кримінальною.

Неформальний сегмент характеризується здійсненням незареєстрованого індивідуального підприємництва, що спричинює втрати доходів Державного бюджету у вигляді податку на прибуток фізичних осіб.

У свою чергу, прихований сегмент передбачає легальну діяльність, проте без відображення її в бухгалтерському обліку, а відтак у податковому обліку та статистиці, що також призводить до зменшення дохідної частини бюджету у частині податку на прибуток та ПДФО.

Фіктивна тіньова економіка являє собою протиправні заходи задля отримання власної вигоди у вигляді нелегальних доходів, через які Державний бюджет недоотримує частину податкових надходжень. Крім того, внаслідок

незаконної приватизації передбачається збільшення витрат бюджету держави внаслідок втрати державного та комунального майна.

І останній вид тіньової економіки – кримінальний – це ведення діяльності у частині виробництва та збуту наркотичних речовин, контрабанди, зброї чи торгівлі людьми. Її наявність зумовлює як втрату можливих податкових та неподаткових надходжень, але й сприяє розповсюдженню криміналізації серед суспільства, а це, у свою чергу, є причиною збільшення видатків на посилення правоохоронної діяльності.

Однією з причин розширення тіньового сектору економіки є зростання зареєстрованого безробіття, що свідчить про перенасичення трудових ресурсів. Наслідком посилення такої загрози є поступове послаблення соціального захисту, зниження його економічної активності разом із зниженням економічного зростання на макрорівні.

Економіка-привид формується в основному через несприятливі умови ведення бізнесу та його успішний розвиток в рамках легальної економіки, нестабільністю економічного середовища, наявність економічних злочинів. Стрімкий розвиток злочинності в економіці негативно відображається на борговій репутації держави, адже значно ускладнює процедури залучення зовнішніх кредитних коштів на реформування та модернізацію певних галузей та напрямів суспільного життя країни.

Утім, за словами Д. Касела існує інша сторона тінізації економіки, в якій він виділяє три її позитивні аспекти, зокрема вона слугує [51]:

1) «економічним мастилом», тобто нівелює різкі перепади в економіці шляхом перерозподілу фінансових ресурсів між легальною та тіньовою економікою. Наприклад, в кризових періодах легальної економіки спостерігається перехід виробничих ресурсів у тінь, а після виходу з кризи – їх повернення;

2) «соціальним амортизатором», адже може пом'якшити деякі соціальні суперечності. Прикладом є ситуація, коли неофіційна зайнятість полегшує матеріальний стан малозабезпеченого суспільства;

3) «вбудованим стабілізатором», тобто тіньова діяльність підживлює легальну, наприклад, використовуючи неофіційні доходи на закупівлю товарів та послуг у легальній сфері, або ж оподатковуючи «відмитий» злочинним шляхом капітал.

Незважаючи на наведені позитивні сторони, все ж, тіньова економіка є чинником загрози бюджетній безпеці держави, адже внаслідок розкрадання державного майна чи ухилення від сплати податків, послаблює бюджетну безпеку країни, унеможливаючи здатність повноцінно фінансувати державою програми соціального, інвестиційного, правоохоронного чи оборонного характеру. Як наслідок, така тенденція породжує нову загрозу, але тепер вже у соціальній сфері, зокрема, загрозу соціальної стабільності у суспільстві.

Не меншою проблемою залишається корупція, яка не обмежується окремими країнами, а набуває міжнародного масштабу. Розвитку та поширенню корупції передують недосконалість законодавчої бази, недостатній державний контроль та недостатньо ефективна державна політика тощо.

Значний рівень корупції негативно впливає як на населення, так і на державу в цілому. Насамперед, це характеризується недостатньою інвестиційною привабливістю та наявністю високої економічної злочинності у всіх видах економічної діяльності.

Отже, на сьогодні бюджетна безпека будь-якої країни знаходиться від впливом низки факторів, які суттєво залежать від внутрішньої ситуації у зв'язку з кризою у військовій, економічній та соціальній сферах, а також від прийнятих політичних рішень, включаючи фінансову політику держави стосовно економічних реформ.

Так, до чинників, які обумовлюють ефективність бюджетної безпеки відносять обсяги її бюджету, ступінь збалансованості останнього, працююча бюджетна система, діюча правова база, чіткість та вчасність процедури розробки та затвердження бюджету, величина бюджетного фінансування, наявність чи відсутність бюджетних резервів, характер касового виконання бюджету, а також використання тимчасово вільних залишків коштів

державного та місцевих бюджетів комерційними банками, наявність податкових пільг та їх обґрунтованість, рівень девальвації національної валюти, бюджетна дисципліна, система бюджетного обліку, відповідна бюджетна класифікація, стан бюджетних розрахунків, наявність жорстких обмежень у відповідній сфері чи їх відсутність.

Крім того, за теперішніх обставин, коли значно посилюється вплив на економіку країн неекономічних чинників, в тому числі військових, інформаційно-психологічних, соціальних та адміністративних, та помітно зростає безпосередній та опосередкований вплив сильніших держав на розвиток економічних процесів слабших держав, фінансово-політична ситуація відображає особливі загрози бюджетної безпеки на всіх рівнях. Це доводить, що гарантування бюджетної безпеки держави знаходиться серед ключових завдань при реалізації її стратегічних соціально-економічних пріоритетів.

1.3. Аналітичний інструментарій для оцінки бюджетної безпеки

Забезпечення ефективної реалізації економічних реформ, які спрямовані на розбудову української держави, а також вирішення пріоритетних завдань соціально-економічного розвитку на сучасному етапі актуалізують питання детального дослідження та оцінки бюджетної безпеки.

Виділяють ряд найважливіших критеріїв оцінки бюджетної безпеки, до яких можна віднести [17]:

- забезпечення стійкості основних параметрів платіжно-розрахункової дисципліни;
- реальність тактичних та стратегічних цілей бюджетної політики та її узгодженість з національними інтересами;
- розширення можливостей держави стосовно реалізації зовнішньої та внутрішньої політик шляхом забезпечення достатніми фінансовими ресурсами;
- найоптимальніше залучення та використання запозичених коштів для фінансування бюджетних видатків;

- уникнення порушення бюджетного законодавства, яке має на меті сприяти стійкому соціально-економічному розвитку держави.

Моніторинг бюджетної безпеки України набув практичного втілення у 2007 р., адже саме в цей період Міністерство економіки України видало наказ, який затвердив методику розрахунку рівня економічної безпеки. В основі цієї методики лежить комплексний аналіз індикаторів економічної безпеки, включаючи, відповідно, і бюджетну, з виявленням потенційно можливих загроз і застосовується Міністерством економіки України для оцінки рівня економічної безпеки як країни в цілому, так і за окремими сферами.

Згідно з методичними рекомендаціями виділяють шість блоків індикаторів для оцінки різних структурних елементів фінансової безпеки держави, з яких чотири показники визначають рівень бюджетної безпеки (табл. 1.3). Для кожного індикатора розроблені певні характеристичні значення, діапазон яких вимірюється від 0 до 1, або від 0 до 100%, та ділиться на п'ять інтервалів [18].

Таблиця 1.3

Індикатори бюджетної безпеки відповідно до Методичних рекомендацій щодо розрахунку рівня економічної безпеки України

Індикатори	Граничне значення	Ваговий коефіцієнт
Відношення дефіциту/профіциту державного бюджету до ВВП, %	Не більше 10	0,2671
Дефіцит/профіцит бюджетних та позабюджетних фондів сектору загальнодержавного управління у до ВВП, %	Не більше 5	0,2482
Рівень перерозподілу ВВП через зведений бюджет, %	Не більше 37	0,2203
Відношення обсягу сукупних платежів з обслуговування та погашення державного боргу до доходів державного бюджету, %	Не більше 16	0,2203

Джерело: складено автором на основі даних [21]

Перший індикатор – І1 – характеризує відношення дефіциту/профіциту Державного бюджету до ВВП:

$$I1 = \frac{\text{дефіцит/профіцит}}{\text{ВВП}} * 100\% \quad (1.1)$$

Наступний індикатор – I2 – дефіцит або профіцит бюджетних та позабюджетних фондів сектору загальнодержавного управління (% до ВВП) та обчислюється за формулою:

$$\frac{\text{Дефіцит фондів сектору загальнодержавного управління} - \text{Дефіцит зведеного бюджету}}{\text{ВВП}} * 100\% \quad (1.2)$$

Третій індикатор – I3 – відображає рівень перерозподілу ВВП через зведений бюджет:

$$I3 = \frac{\text{доходи зведеного бюджету}}{\text{обсяг ВВП держави}} \quad (1.3)$$

І останній показник – I4 – розраховується як відношення обсягу сукупних платежів з обслуговування та погашення державного боргу до доходів державного бюджету:

$$I4 = \frac{\text{обслуговування державного боргу} + \text{погашення державного боргу}}{\text{доходи Державного бюджету}} * 100\% \quad (1.4)$$

Найважливішим індикатором бюджетної безпеки на сьогодні залишається рівень дефіциту бюджету. Відповідно, однією з основних загроз є перевищення реального бюджетного дефіциту над запланованим. Крім того, оптимальне його значення, як вважають більшість експертів, становить 3% від ВВП, а перевищення 10% наголошує на критичний стан державного бюджету.

Наявність дефіциту бюджету є негативним явищем для економіки, включаючи і бюджетну безпеку. Причиною цього є те, що дефіцит бюджету посилює вплив інших загроз, порушуючи стабільність фінансової системи.

Загалом, дефіцит Державного бюджету є складним та багатостороннім явищем, який потребує постійних пошуків джерел його покриття. Для детальнішого розуміння та важливості підтримки оптимального рівня бюджетного дефіциту важливо його прокласифікувати.

Існує кілька підходів щодо його класифікації. Зокрема, за терміном виникнення виділяють плановий та звітний бюджетний дефіцит. Плановий дефіцит – це законодавчо затверджена величина перевищення видатків над доходами та відображається у Законі України «Про Державний бюджет

України». Звітний же вид передбачає фактичну суму дефіциту, розраховану виходячи із звіту про виконання показників бюджету держави.

За місцем виникнення розрізняють зовнішній у вигляді різниці між зовнішніми видатками та доходами від зовнішніх джерел та внутрішній дефіцит, який відображає суму перевищення обсягу загального дефіциту над зовнішнім.

За формою прояву існує відкритий бюджетний дефіцит та прихований. Відкритий – це офіційно затверджений дефіцит, при цьому визначаються також джерела його покриття. Прихований, у свою чергу, не визнається офіційними даними, а відображається шляхом завищення планового обсягу доходів або ж через врахування до дохідної частини бюджету тих джерел, які призначені для покриття дефіциту.

Відповідно до причин виникнення, виділяють вимушений дефіцит (пов'язаний з непередбачуваними видатками, які обумовлені надзвичайними подіями, як наприклад, стихійні лиха, пандемії, війни, економічні кризи та ін.) та свідомий або невимушений дефіцит, підґрунтям якого є потреба у зменшенні рівня оподаткування з метою стимулювання економічних процесів в періоди спаду економіки.

Існує також активний та пасивний бюджетний дефіцит. Перший характеризується недостатністю фінансових ресурсів на інноваційно-інвестиційну сферу, другий відображає витрачання дефіцитних коштів на фінансування поточних видатків.

Також розрізняють дефіцит за терміном дії, зокрема на стійкий та тимчасовий. Стійкий характеризує суму перевищення довгострокового характеру, а тимчасовий виникає через покриття тимчасових касових розривів між доходами та видатками, які з'являються в процесі виконання державного бюджету.

Між дефіцитом та державним боргом існує певний зв'язок, відповідно до якого виокремлюють первинний та операційний бюджетний дефіцит. Первинний дефіцит являє собою величину, на яку дефіцит перевищує обсяг

виплати відсотків за борг, а операційний – це дефіцит, який не враховує такий характерний економічний процес, як інфляція у частині витрат на обслуговування боргу [53].

Що стосується індикатора перерозподілу ВВП через зведений бюджет, то він відображає рівень централізації фінансової системи держави та характеризує загальний обсяг фінансових ресурсів в країні, які перерозподіляються через систему державних фінансів.

В свою чергу, перерозподіл ВВП повинен бути оптимальним та суспільно ефективним. Адже його перевищення негативно впливає на ділову активність господарюючих суб'єктів, зумовлює скорочення їхніх фінансових можливостей для відтворення виробництва, розширення масштабів ухилення від сплати податків, погіршення інвестиційного клімату, і як наслідок, зниження темпів економічного розвитку. Оптимальне значення перерозподілу ВВП перебуває в межах 6%, а перевищення значення 16% свідчить про критичний стан.

Загалом, індикатори бюджетної безпеки відображають степінь прояву відповідних загроз. Для прикладу, збільшення рівня перерозподілу ВВП через Зведений бюджет сигналізує про те, що темпи зростання доходів перевищують темпи зростання ВВП, тобто про посилення загрози збільшення обсягу державного боргу. Зростання показника відношення дефіциту торговельного балансу до загального обсягу зовнішньої торгівлі може свідчити про посилення загроз валютній безпеці у вигляді недостатніх обсягів коштів у валюті та зовнішньоекономічній безпеці через недостатньо ефективну структуру зовнішньої торгівлі та низької конкурентоздатності вітчизняних товарів на світовому ринку).

Утім, така затверджена методика дослідження рівня бюджетної безпеки має низку недосконалостей, через які вона є недостатньо точною та достовірною. Зокрема, ми вважаємо, одним із таких недоліків є те, що не враховані індикатори, пов'язані з податковими надходженнями (зміни ставок оподаткування, податкове навантаження на господарюючих суб'єктів тощо), адже саме вони є домінуючим джерелом дохідної частини бюджету.

Відповідно, така ситуація не дозволяє розробити прогностичні дані та обумовлює необхідність у визначенні множини індикаторів та їх нормативного значення для бюджетної безпеки окремо (табл. 1.4).

Таблиця 1.4

Індикатори безпеки у бюджетній сфері

Дослідники	Індикатори
Сенчагов В.	<ul style="list-style-type: none"> ✓ відношення видатків з бюджету на національну оборону до ВВП – не менше 3%; ✓ загальний обсяг внутрішнього та зовнішнього боргу на кінець року, у %ВВП - не більше 60; ✓ витрати на обслуговування і погашення зовнішнього та внутрішнього державного боргу, у % до видатків бюджету – не більше 20.
Сухоруков А.	<ul style="list-style-type: none"> ✓ збалансованість бюджету; ✓ самостійне проведення національної бюджетної політики; ✓ фінансова забезпеченість виконання функцій держави; ✓ наявність стабільних джерел доходів бюджету; ✓ цілісний механізм бюджетної системи; ✓ узгодженість тактичних та стратегічних завдань.
Єрмошенко М.	<ul style="list-style-type: none"> ✓ дефіцит державного бюджету – не більше 3% ВВП, ✓ видатки державного бюджету – не більше 20% ВВП, ✓ зовнішній державний борг – не більше 25% ВВП та 70% обсягу експорту, ✓ внутрішній державний борг – не більше 30% ВВП, ✓ рівень перерозподілу ВВП через зведений бюджет – не більше 40% ВВП, ✓ темп зростання державного боргу відносно темпів зростання ВВП – не більше 1 од. ✓ витрати на обслуговування та погашення зовнішнього та внутрішнього державного боргу – не більше 18% обсягу експорту.
Юрій С. Федосов В.	<ul style="list-style-type: none"> ✓ величина бюджету, ✓ рівень перерозподілу ВВП через зведений бюджет, ✓ процес бюджетоутворення, ✓ масштаби бюджетного фінансування, ✓ вчасність прийняття бюджету та характер його касового виконання.

Джерело: складено автором на основі даних [22-24].

Врахування податкових показників, у свою чергу, матиме позитивний вплив на інтегрований показник бюджетної безпеки, адже враховуватиме чинники як внутрішньої, так і зовнішньої бюджетної політики держави, а також політичних тенденцій, які склалися в країні.

Крім наведених затверджених індикаторів оцінки бюджетної безпеки держави, застосовують ще один показник, який дозволяє визначити фактор

ризика, до якого найбільш чутлива бюджетна безпека, а також степiнь її впливу – це коефіцієнт еластичності. Він розраховується за формулою:

$$K_{\text{ч}} = \frac{\Delta I_{\text{Б}}}{\Delta x_i} * \frac{x_i}{I_{\text{Б}}}, \quad (1.5)$$

де $\Delta I_{\text{Б}}$ – різниця між фактичним значенням інтегрального індексу бюджетної безпеки і значенням індексу після статистичного значення індикатора на 1%,

Δx_i – показник зміни статистичного значення індикатора у відсотках,

x_i – фактичне значення статистичного індикатора,

$I_{\text{Б}}$ – фактичне значення інтегрального показника бюджетної безпеки.

Коефіцієнт еластичності відображає величину зміни інтегрального індексу за умови зміни певного індикатора на 1% при інших умовах. Тобто, він показує міру чутливості бюджетної безпеки до факторів, від яких вона безпосередньо належить.

Досить поширеним у використанні методом оцінки впливу існуючих загроз та факторів їх виникнення є кореляційно-регресійний аналіз. Саме він дає змогу виявити залежність між заданими величинами та міцність їх зв'язку.

Відповідно до цього, всі пов'язані ознаки досліджуваних явищ чи тенденцій поділяють на факторні та результативні. Факторні – це ознаки, які впливають на залежні від неї інші ознаки та змінюють їх. У свою чергу, результативні ознаки – це такі, які змінюються, піддаючись впливу факторної ознаки.

Кореляційно-регресійний аналіз відбувається в декілька етапів:

- 1) Аналіз факторів, що впливають на бюджетну безпеку,
- 2) Побудова регресійної моделі, відповідно до виконаних розрахунків,
 - 2.1) Проведення кореляційного аналізу та визначення чинників, які мають найміцніший зв'язок,
 - 2.2) Побудова моделі, виходячи з отриманих результатів,
- 3) Розрахунок показників,
- 4) Оцінка отриманих результатів.

Важливим етапом при використанні цього виду аналізу є розрахунок коефіцієнта множинної кореляції або, як його ще називають, коефіцієнта детермінації R^2 . Саме він відображає, наскільки варіація результативного показника спричинена варіаціями всіх чинників. Якщо R^2 перебуває в діапазоні від 70% до 99%, вірогідність прогнозу буде високою. А якщо відповідний коефіцієнт виконується, то прогноз характеризуватиметься надійністю.

В цілому, саме припущення щодо наявності кореляції показує те, що зміна одного значення відбудеться одночасно пропорційно іншій змінній. Кореляційне співвідношення та показник кореляції кількісно оцінює щільність зв'язку, а також дає змогу охарактеризувати інтенсивність впливу факторних показників на результативні.

Так, коефіцієнт кореляції при розрахунках може становити від 0 до 1, зростання якого свідчить про зростання залежності.

При оцінці стану бюджетної безпеки держави за кореляційно-регресійним методом найпоширенішими показниками, які беруть до уваги, є доходи Державного бюджету, його видатки, бюджетний дефіцит, темп інфляції, державний зовнішній та внутрішній борг, рівень безробіття та коефіцієнт боргової безпеки. Виходячи з цього, лінійне рівняння матиме вигляд:

$$Y = F(x_1, x_2, x_3, x_4, x_5, x_6, x_7, x_8), \quad (1.6)$$

де Y – інтегральний показник,

x_1 – доходи бюджету,

x_2 – витрати бюджету,

x_3 – бюджетний дефіцит,

x_4 – зовнішній державний борг,

x_5 – внутрішній державний борг,

x_6 – коефіцієнт боргової безпеки,

x_7 – темпи інфляції,

x_8 – рівень безробіття.

Після цього на основі розрахованих показників, формується наступна модель:

$$Y=A_0 + A_1X_1 + \dots + A_iX_i, \quad (1.7)$$

де A_i – параметри рівняння регресії, які впливають на значення X та Y .

Далі, розраховується коефіцієнти тісноти зв'язку, зокрема за допомогою програми MS Excel, і з отриманого R можна говорити про наявність у моделі сильного чи слабого зв'язку, а отже, інтенсивність впливу досліджених факторів на бюджетну безпеку.

Таким чином, бюджетна безпека держави є однією з провідних складових фінансової безпеки, ефективність якої відображається через безпосередні відносини між державою, суб'єктами господарювання та населенням щодо формування, розподілу та використання фінансових ресурсів, а також забезпечує необхідні умови для стабільного розвитку соціально-економічної сфери та єдність фінансової системи в цілому. Як вагомий чинник соціально-економічного розвитку країни, бюджетна безпека є своєрідним критерієм ефективності реалізації бюджетної політики та організації бюджетного процесу. А тому, забезпечення достатнього рівня бюджетної безпеки є серед ключових завдань у реалізації стратегічних пріоритетів держави.

РОЗДІЛ 2

СУЧАСНИЙ СТАН БЮДЖЕТНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ ЗА 2019-2021 РР.

2.1. Стан та динаміка індикаторів бюджетної безпеки України

Впродовж останніх років умови невизначеності та постійних кризових явищ у світовій економіці ще більше загострили проблему забезпечення бюджетної складової фінансової безпеки держави.

Відповідно, за таких обставин поняття «бюджетної безпеки», насамперед, розглядається як індикатор розвитку бюджетної системи та ефективності бюджетного процесу, а також як критерій оцінки бюджетної політики загалом.

З метою дослідження рівня бюджетної безпеки будь-якої держави передбачено ряд показників, так званих індикаторів, які співставляються із встановленими пороговими значеннями, що сформувалися з урахуванням світового досвіду та напрацювань українських вчених. У разі потреби порогові значення можуть змінюватися у зв'язку із тим, що національна та світова економіка постійно зазнає різноманітних трансформацій.

Таким чином, оцінка відповідної економічної категорії може бути поділена на наступні етапи:

- формування множини індикаторів з метою аналізу кожної складової бюджетної безпеки;
- визначення порогових значень індикаторів – кількісних величин, перевищення яких сигналізує про несприятливі або ж загрозові тенденції в економіці;
- нормалізація індикаторів, яка полягає в переході до такої величини вимірювань, коли значення «найкращого» показника становить 100%, або 1, а «найгіршого» - 0%, або 0 [20].

Для оцінки стану бюджетної безпеки України використаємо окремі індикатори.

Перший і найбільш розповсюджений – це показник відношення дефіциту/профіциту державного бюджету до ВВП, адже він дає змогу оцінити не лише бюджетні, але і макроекономічні ризики.

Загалом, як видно в таблиці 2.1, в Україні впродовж 2019-2021 рр. спостерігався дефіцит державного бюджету. Відповідно, відношення останнього до ВВП складало у 2019 році – 1,96 %, у 2020 році – 5,18 %, а у 2021 році – 3,63 % при оптимальному значення 2-3%.

Таблиця 2.1

Динаміка індикаторів бюджетної безпеки України за 2019-2021 рр.

Показники	2019	2020	2021	Абсолютне відхилення	
				2020-2019	2021-2020
Дефіцит державного бюджету, млн грн	78050	217096	197937	139047	-19159
ВВП, млн грн	3974564	4194102	5459574	219538	1265472
Відношення дефіциту державного бюджету до ВВП, %	1,96	5,18	3,63	3,21	-1,55

Джерело: розраховано автором на основі даних [25]

Як бачимо, у 2020 та 2021 роках показник перевищив верхню граничну межу, що можемо спостерігати на рисунку 2.1. Причиною такої тенденції є те, що обсяг бюджетного дефіциту за 2020 рік порівняно з попереднім роком збільшився на 139047 млн грн, що зумовило його помітне зростання у відсотковому відношенні до ВВП до 5,18%. У свою чергу, зростання дефіциту у 2020 році було зумовлено тим, що попри стабільне зростання дохідної частини спостерігалось нарощення обсягу видатків стрімкішими темпами, ніж зростають доходи. Зокрема, це відбулося внаслідок поширення гострої респіраторної хвороби Covid-19 та запровадження карантинних обмежень не лише в Україні, але й у інших країнах світу. Крім того, основним джерелом фінансових ресурсів у 2020 році були державні внутрішні та зовнішні запозичення у розмірі 636,6 млрд грн [55].

У 2021 році ситуація дещо покращилася, адже спостерігалось зниження обсягу дефіциту на 19159 млн грн. Втім, зростання доходів було зумовлене

переважно високою промисловою інфляцією, як в Україні, так і у світі, а також збільшенням доходів населення. Як наслідок, зростали надходження від сплати податків, зокрема, ПДВ з імпорту, ПДФО, податку на прибуток [74]. У частині видатків зменшенню діри в бюджеті сприяло невиконання відповідних запланованих показників на 5% [73].

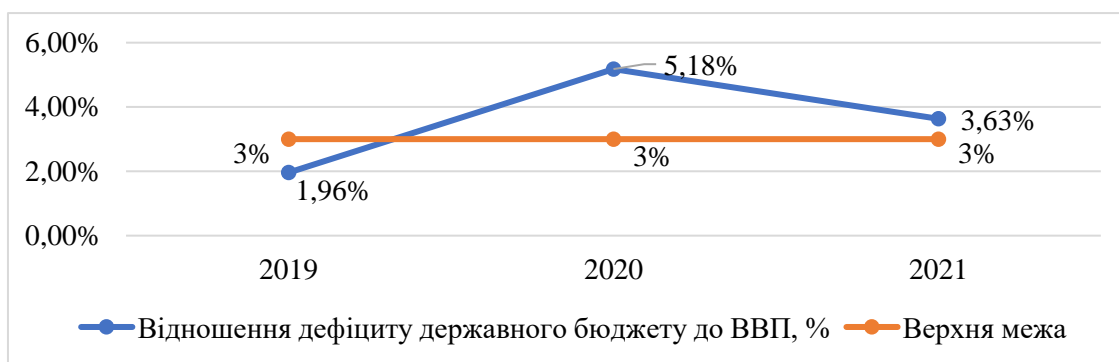

Рис. 2.1. Показники відношення дефіциту Державного бюджету до ВВП України відносно верхньої граничної межі за 2019 – 2021 рр.

Джерело: побудовано автором на основі даних [25].

Наступним показником, який впливає на бюджетну захищеність держави є дефіцит торговельного балансу, адже український експорт має в більшості сировинний характер та залежить від світових цін на ринках. Тому, доречним буде проаналізувати такий показник як відношення дефіциту торговельного балансу до загального обсягу торгівлі, розрахунок якого наведено в таблиці 2.2.

Відповідно до наведених даних, за 2019-2021 рр. в Україні торговельний баланс характеризувався дефіцитом, тобто імпорт продукції перевищував експорт. При цьому, за 2020 рік дефіцит знизився на 267056 млн грн, а за 2021 рік – збільшився на 17236 млн грн. Це спричинено тим, що імпорт товарів у 2020 році зменшився на 266073 млн грн, а експорт, навпаки, збільшився на 983 млн грн. У 2021 році ситуація набула протилежного напрямку, адже імпорт та експорт збільшилися на 604541 млн грн та 587305 млн грн відповідно.

Основними статтями зростання експорту у 2021 році стали чорні та кольорові метали, обсяг вивезення яких збільшився у 1,8 рази, а також

продовольчі товари (темп зростання становив 24,9%) за рахунок рекордного врожаю зернових культур.

У свою чергу, збільшенню обсягу імпортованих товарів та послуг сприяли енергетичний імпорт, який збільшився у 1,8 рази, особливо завдяки нафтопродуктам та природному газу, та неенергетичний імпорт, що збільшився на 26,6% [75].

Таблиця 2.2

Динаміка відношення дефіциту торговельного балансу України до ВВП за 2019-2021 рр.

Показники	2019	2020	2021	Абсолютне відхилення	
				2020-2019	2021-2020
Імпорт товарів, млн грн	1947599	1681526	2286067	-266073	604541
Імпорт у % до ВВП	49,00	40,10	41,90	-0,089	0,018
Експорт товарів, млн грн	1636416	1637399	2224704	983	587305
Експорт у % до ВВП	41,20	39,00	40,70	-0,022	0,017
Дефіцит/профіцит торговельного балансу, млн грн	-311183	-44127	-61363	-267056	17236
Загальний обсяг зовнішньої торгівлі, млн грн	3584015	3318925	4510771	-265090	1191846
Відношення дефіциту торговельного балансу України до загального обсягу зовнішньої торгівлі, %	8,68	1,33	1,36	-7,35	0,03

Джерело: розраховано автором на основі даних [25, 30]

Крім того, за даними таблиці, можна спостерігати, що у 2019 р. відношення дефіциту торговельного балансу України до загального обсягу зовнішньої торгівлі перевищив своє граничне значення 5% і склав 8,68%. Проте, наступні 2020 та 2021 рр. ситуація значно покращилася, адже відповідний показник знизився до 1,33% та 1,36% відповідно. Це свідчить про послаблення валютних загроз внаслідок достатніх обсягів валютних коштів, які надходять в країну, а також зовнішньоекономічних загроз через ефективну структуру зовнішньої торгівлі та збільшення конкурентоздатності вітчизняної продукції на світовому ринку.

Наступним показником є рівень перерозподілу ВВП через Зведений бюджет, нормативне значення якого складає 30%. За розрахунками, які

відображені у вигляді лінійчатої діаграми на рисунку 2.2, можемо побачити, що відповідний показник перетнув верхню граничну межу і становив 32,45% у 2019 р., 32,82% - у 2020 р. та 30,45% - у 2021 р. Таке перевищення може свідчити про потенційні загрози, зокрема, у бюджетній системі або ж деякими прорахунками в бюджетній політиці.

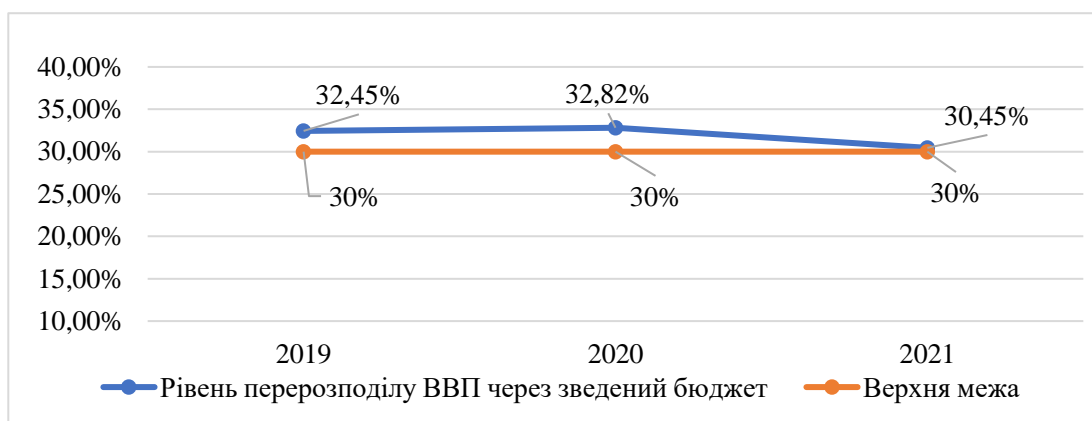

Рис. 2.2. Показники рівня перерозподілу ВВП через Зведений бюджет України відносно верхньої граничної межі за 2019 – 2021 рр.

Джерело: побудовано автором на основі даних [25]

Що ж стосується індикатору дефіциту/профіциту бюджетних та позабюджетних фондів сектору загальнодержавного управління до ВВП, то за досліджуваний період його значення знаходилися в безпечній зоні, тобто не перевищувало 5% (табл. 2.3).

Проте, можемо спостерігати, що відповідний показник у 2020 та 2021 роках погіршився і наблизився до критичного значення, що обумовлюється необхідністю бюджетної підтримки позабюджетних фондів. В першу чергу, покриття частини дефіциту Пенсійного фонду України відбувалося за рахунок бюджетних коштів і щороку цей показник збільшується [32]. А тому, Національну пенсійну систему можна вважати одним із основних факторів фіскальної та бюджетної вразливості економіки.

Суттєвим чинником, що тривалий час зумовлює проблеми у сфері державних та місцевих фінансів та здійснює вплив на бюджетну безпеку є безпосередньо рівень боргового навантаження.

Таблиця 2.3

Динаміка відношення дефіциту/профіциту бюджетних та позабюджетних фондів сектору загальнодержавного управління до ВВП за 2019-2021 рр.

Показники	2019	2020	2021	Абсолютне відхилення	
				2020-2019	2021-2020
Дефіцит сектора загальнодержавного управління, млн грн	-61074	-18530	37454	42544	55984
Дефіцит зведеного бюджету, млн грн	84316	223944	186908	139628	-37036
Дефіцит/профіцит бюджетних та позабюджетних фондів сектора загальнодержавного управління, % до ВВП	0,58	4,90	4,11	4,31	-0,79

Джерело: розраховано автором на основі даних [25, 31]

За даними таблиці 2.4 значення боргового навантаження у 2019 та 2020 рр. не перевищувало верхню межу у розмірі 30%. Проте, у 2021 році ситуація дещо погіршилася, адже рівень боргового навантаження зріс до 33,88% (рис. 2.3).

Таблиця 2.4

Динаміка боргового навантаження на Зведений бюджет України за 2019-2021 рр.

Показники	2019	2020	2021	Абсолютне відхилення	
				2020-2019	2021-2020
Кошти на обслуговування державного боргу, млн грн	130000	119700	158 681	-10300,00	38981,00
Видатки зведеного бюджету, млн грн	464400	505200	468376	40800,00	-36824,00
Боргове навантаження, %	27,99	23,69	33,88	-4,30	10,19

Джерело: розраховано автором на основі даних [25, 26].

Відповідно, можна виділити ряд дотичних до цього причин. Зокрема, це є збільшення обсягу дефіциту бюджету, девальвація гривні, наявні інфляційні процеси, обмежений доступ до дешевих фінансових ресурсів на фінансових ринках, що спричинили зростання вартості обслуговування державного боргу.

Варто також порівняти витрати на обслуговування державного боргу та доходів державного бюджету, що покликане оцінити ступінь боргового тиску на державну скарбницю. Згідно з Методикою розрахунку рівня економічної

безпеки це є четвертий індикатор оцінки бюджетної безпеки країни, граничне значення якого становить 20% [33].

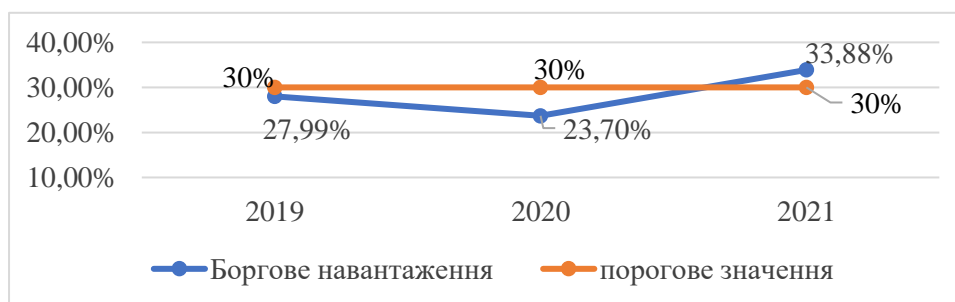
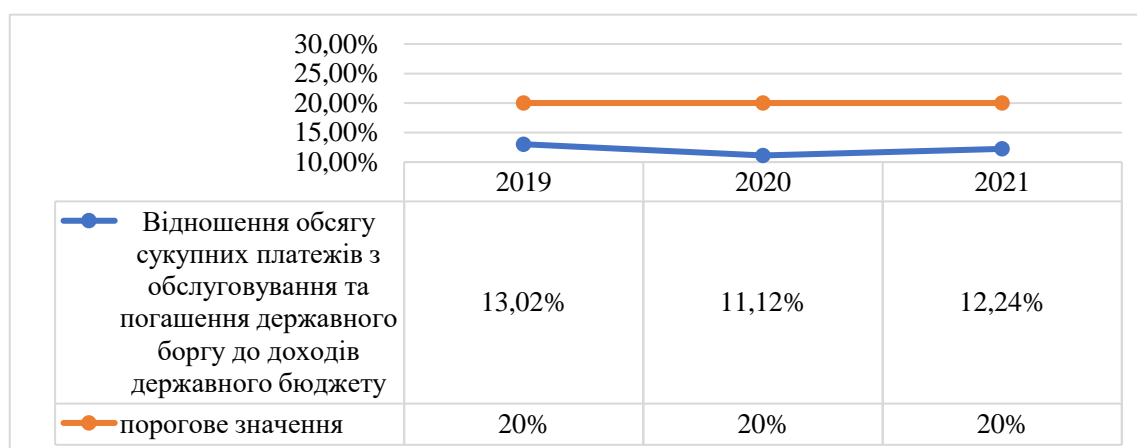

Рис. 2.3. Динаміка боргового навантаження на Зведений бюджет України відносно порогового значення за 2019-2021 рр.

Джерело: побудовано автором на основі даних [25, 26].

За даними рисунку 2.4., відповідний показник впродовж 2019-2021 рр. коливався. Зокрема, у 2019 р. він становив 13,02%, у 2020 р. – 11,12%, а у 2021 р. – 12,24%. Як бачимо, за цим коефіцієнтом Україна далеко від критичної межі. Проте, порівнюючи з встановленим оптимальним значенням в розмірі 6%, можна все ще говорити про значні витрати фінансових ресурсів на обслуговування та погашення державного боргу, супроводжуючись

недостатнім обсягом доходів.

Рис. 2.4. Відношення обсягу сукупних платежів з обслуговування та погашення державного боргу до доходів державного бюджету України за 2019 – 2021 рр.

Джерело: розраховано автором на основі даних [25]

Як зазначалося вище, важливою категорією, яка має прямий вплив на бюджетну захищеність є податкові платежі, адже є найважливішим джерелом доходів бюджету. Відповідно, доцільно проаналізувати обсяг податкового боргу, який виникає через несвоєчасну сплату суми податкових зобов'язань, тим самим підриваючи бюджетну безпеку держави.

Таблиця 2.5

Динаміка податкового боргу України за 2019 – 2021 рр.

Показник	2019	2020	2021	Абсолютне відхилення, тис. грн		Темп приросту, %	
				2020-2019	2021-2020	2020/2019	2021/2020
Податковий борг, млн грн	124705	103968	105727	-20737	1759	24,47	20,18

Джерело: розраховано автором на основі даних [25, 27]

Дані таблиці 2.5 відображають помітний обсяг податкового боргу, проте він має тенденцію до зниження. У свою чергу, у відсотках до ВВП цей індикатор у 2019 році становив 3,14% та перевищив своє граничне значення (рис. 2.5). У 2020 та 2021 рр. він знизився до 2,48% та 1,94% відповідно, що є позитивно.

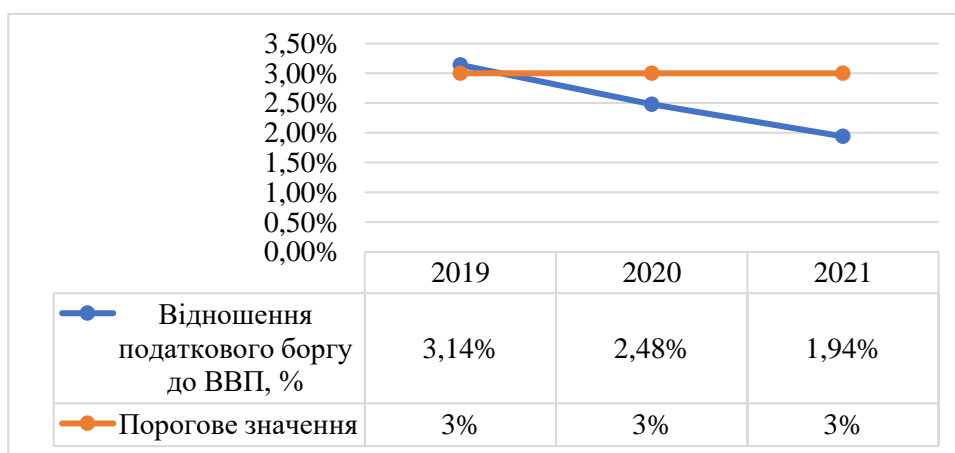

Рис. 2.5. Динаміка відношення податкового боргу до ВВП відносно порогового значення за 2019-2021 рр.

Джерело: побудовано автором на основі даних [25, 27].

Наступним важливим індикатором, який допоможе оцінити стан бюджетної безпеки України, є відношення обсягу трансфертів з державного бюджету до ВВП. Адже, саме останні відображають рівень самостійності місцевих бюджетів, що в умовах проведення політики децентралізації має зменшуватися [34].

Згідно даних таблиці 2.6, впродовж досліджуваного періоду динаміка обсягу трансфертів мала тенденцію до зростання, а саме їх обсяг збільшився з 8725 млн грн у 2019 році до 12576 млн грн у 2021 році. Втім, у відсотковому відношенні до ВВП показник коливався: у 2019 р. він становив 0,22%, у 2020 р. – 0,25%, а у 2021 р. – 0,23%. Зважаючи на те, що порогове значення для відсоткового вираження трансфертів з державного бюджету у ВВП становить 15%, можемо сказати, що у цій частині загрози для бюджетної безпеки не спостерігається.

Таблиця 2.6

Динаміка відношення трансфертів з Державного бюджету України до ВВП за 2019-2021 рр.

Показник	2019	2020	2021	Абсолютне відхилення	
				2020-2019	2021-2020
Обсяг трансфертів з Державного бюджету, млн грн	8725	10658	12576	1933	1918
Доходи місцевих бюджетів, млн грн	291501	300645	365390	9144	64745
ВВП, млн грн	3974564	4194102	5459574	219538	1265472
Обсяг трансфертів до ВВП, %	0,22	0,25	0,23	0,03	-0,02
Обсяг трансфертів у доходах місцевих бюджетів, млн грн	2,99	3,55	3,44	0,55	-0,10

Джерело: розраховано автором на основі даних [25]

Що стосується показника обсягу трансфертів у доходах місцевих бюджетів, то протягом 2019-2021 рр. він також характеризувався позитивно, адже знаходився далеко свого граничного значення 35%. Зокрема, у 2019 році він склав 2,99%, у 2020 р. – 3,55%, у 2021 р. – 3,44%.

Неодмінною умовою ефективного функціонування механізму бюджетної безпеки України, яка сприяє розвитку конкурентоздатної та соціально

спрямованої економіки країни, є усунення негативних факторів боргового характеру. Це пов'язано із помітним рівнем ризику, який обумовлюється обсягом та структурою боргів держави.

За економічним змістом державний борг – це загальна сума заборгованості держави, яка складається з усіх прийнятих та непогашених боргових зобов'язань держави, включаючи боргові зобов'язання, що вступають в дію в результаті виданих гарантій за кредитами, або зобов'язання, що виникають на підставі законодавства або договору [35].

Загалом, відповідно до таблиці 2.7 за весь досліджуваний період загальний обсяг боргу України стабільно зростає, проте його темпи за 2021 рік значно скоротилися порівняно з попереднім роком. Так, за 2020 рік внутрішня та зовнішня заборгованість держави зросла на 503660 млн грн, а за 2021 рік всього лише на 119892 млн грн. Така тенденція передуює тому, що у 2020 році відношення державного боргу до ВВП перевищило своє граничне значення і склало 60,85% в той час як у 2019 році відповідний показник становив 50,28% (рис. 2.6).

Таблиця 2.7

Динаміка державного та гарантованого державою боргу України за 2019 – 2021 рр., млн грн

Показник	2019	2020	2021	Абсолютне відхилення	
				2020-2019	2021-2020
Державний зовнішній борг	931874	1258522	1299934	326648	41412
Державний внутрішній борг	829495	1000710	1062559	171215	61849
Гарантований державою зовнішній борг	277348	260413	260296	-16935	-117
Гарантований державою внутрішній борг	9559	32291	49039	22732	16748
Всього	2048276	2551936	2671828	503660	119892

Джерело: розраховано автором на основі даних [29]

Причиною такої негативної динаміки у 2020 році стала пандемія Covid-19, внаслідок чого був запроваджений карантин практично по всьому світу. Відповідно, це все зумовило, певною мірою, сповільнення зовнішньоторговельних операцій.

Зокрема, за висновками аналітиків через стиснення зовнішнього попиту падіння економіки України за 9 місяців 2020 року наблизилося до 5,4%, а запланований річний дефіцит державного бюджету становив 7,5% ВВП [36].

Варто наголосити, що у три попередні кризи, зокрема 1998-1999, 2008-2009 та 2014-2015 рр., Україна входила з досить оптимальним борговим навантаженням, можна сказати комфортним, адже відповідний показник складав 31%, 12% та 40% до ВВП відповідно. Проте, впродовж наступних трьох років це співвідношення зросло більше, ніж вдвічі (61%, 40% та 81%), що стало серйозною загрозою бюджетній безпеці та нагальною потребою зменшення її впливу.

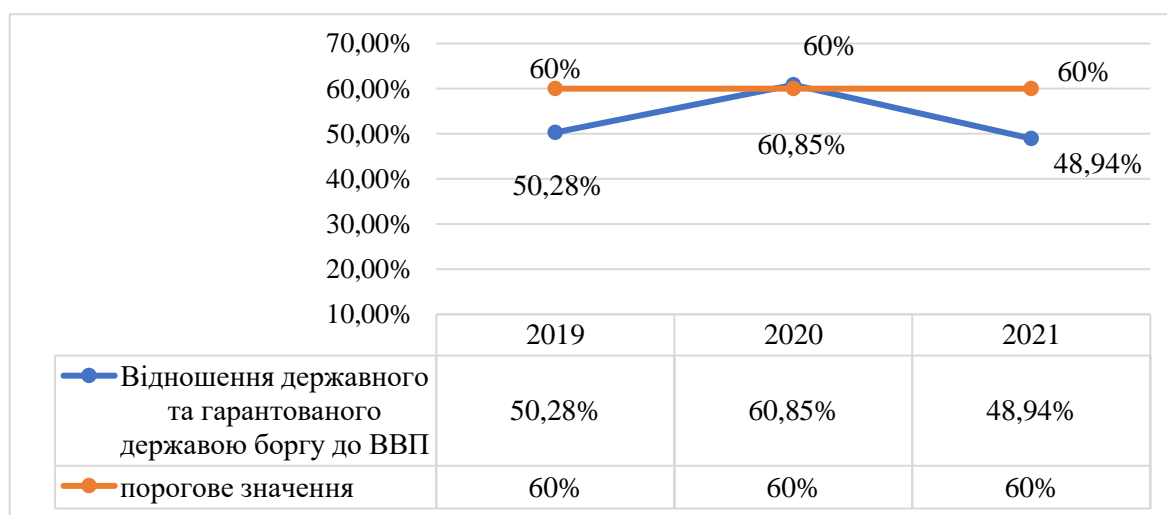

Рис. 2.6. Динаміка відношення державного та гарантованого державою боргу до ВВП відносно порогового значення за 2019 – 2021 рр.

Джерело: побудовано автором на основі даних [25]

Водночас, вже у 2021 році управління державним боргом можна охарактеризувати як ефективне та результативне, адже обсяг державного боргу до ВВП вдалося знизити до 48,94%, що є досить позитивно.

Отже, зважаючи на проведений аналіз стану бюджетної безпеки України, можна зробити висновок про те, що найбільшими загрозами економічної захищеності держави залишається масштабний державний борг, а також платежі, пов'язані з його погашенням та обслуговуванням. Крім того, значний рівень боргового навантаження на Зведений бюджет України зумовлює

необхідність у реформуванні боргової політики України та пошуку додаткових джерел поповнення дохідної частини Державного та місцевих бюджетів.

2.2. Аналіз впливу чинників на зміну бюджетної безпеки країни та оцінка загроз

Для забезпечення ефективного та найбільш наближеного до реальної ситуації прогнозу, а також вибору найоптимальніших шляхів розвитку національної економіки, вкрай необхідно виявляти причини виникнення можливих дестабілізуючих чинників та досліджувати інтенсивність їх дії. Врахування особливостей таких дестабілізуючих факторів є важливим етапом для отримання конкретних результатів діагностики впливу як зовнішнього, так і внутрішнього середовища на стан бюджетної безпеки держави та адекватного реагування на відповідну ситуацію.

Загалом, реалізацію загроз можна відобразити через ланцюгову систему «інтерес – загроза – функції захисту – результат впливу». Для кожного етапу розповсюдження загрози характерна певна функція захисту, результатом чого є визначення відповідних шляхів усунення конкретної проблеми [44].

Перехід від одного етапу прогресування загрози до наступного реалізується за умовами правила «якщо ні, то...». Тобто, якщо появу суперечностей застерегти не вдалося, то вкрай потрібно вжити заходів, щоб попередити їх переростання у повноцінну загрозу. Якщо ж не вдалося уникнути конфлікту, то потрібно усунути результат їх впливу.

Прикладом такої ланцюгової реакції, є гібридна війна РФ та України, що розпочалася ще у 2014 році та до сьогодні набрала ще більших обертів, спричинивши загострення дисбалансів у бюджетній системі та значно послабивши рівень бюджетної безпеки України через збільшення потреби у бюджетних видатках на оборону, підтримку стабільного курсу національної валюти, фінансовий захист населення, збільшення витрат на медичну сферу тощо.

Відповідно, найвагомішим протиріччям, який передує виникненню загроз в бюджетній сфері держави, насамперед, є обмеженість ресурсів та зростаючі потреби суспільства. Звідси, чим більше потреб залишаються незадоволеними через нестачу ресурсів, тим ширшим та масштабнішим є величина негативних суперечностей та конфліктів.

Грунтуючись на визначенні сутності бюджетної безпеки та її складових, здійснимо оцінку загроз та рівень їх впливу на бюджетні показники.

Загалом, як згадувалося вище, рівень бюджетної безпеки визначається з урахуванням чотирьох індикаторів, що відображено у таблиці 2.8.

Крім того, згідно Маастрихтського договору, кожна країна, яка є членом Європейського Союзу, має додержуватися встановлених індикативних показників, що мають визначені граничні межі та використовуються для оцінки стану бюджетної безпеки. Виконання цих показників вимагає здійснення постійного моніторингу та контролю задля зменшення впливу можливих ризиків на економіку країни.

Таблиця 2.8

Основні індикатори бюджетної безпеки України за 2019–2021 рр.,%

Показник	Вагові коефіцієнти	2019	2020	2021
Відношення дефіциту державного бюджету до ВВП,	0,2671	1,96	5,18	3,63
Дефіцит/профіцит бюджетних та позабюджетних фондів сектора загальнодержавного управління до ВВП	0,2482	0,58	4,90	4,11
Рівень перерозподілу ВВП через Зведений бюджет України	0,2203	32,45	32,82	30,45
Відношення обсягу сукупних платежів з обслуговування та погашення державного боргу до доходів державного бюджету	0,2644	13,02	11,12	12,24
Рівень бюджетної безпеки	-	45,26	44,06	44,72

Джерело: розраховано автором на основі даних [28, 38, 45]

Відповідно до даних таблиці 2.8, рівень бюджетної безпеки у 2021 році погіршився порівняно з 2019 роком, проте дещо покращився відносно 2020 року. Так, відсоткова величина рівня бюджетної безпеки держави у 2019 році становила 45,26%, у 2020 році – 44,06%, а у 2021 році – 44,72% (рис. 2.8).

Розглянемо детальніше кожний індикатор та порівняємо їх із загальним рівнем бюджетної безпеки України за 2019-2021 рр., побудувавши графік (рис. 2.7).

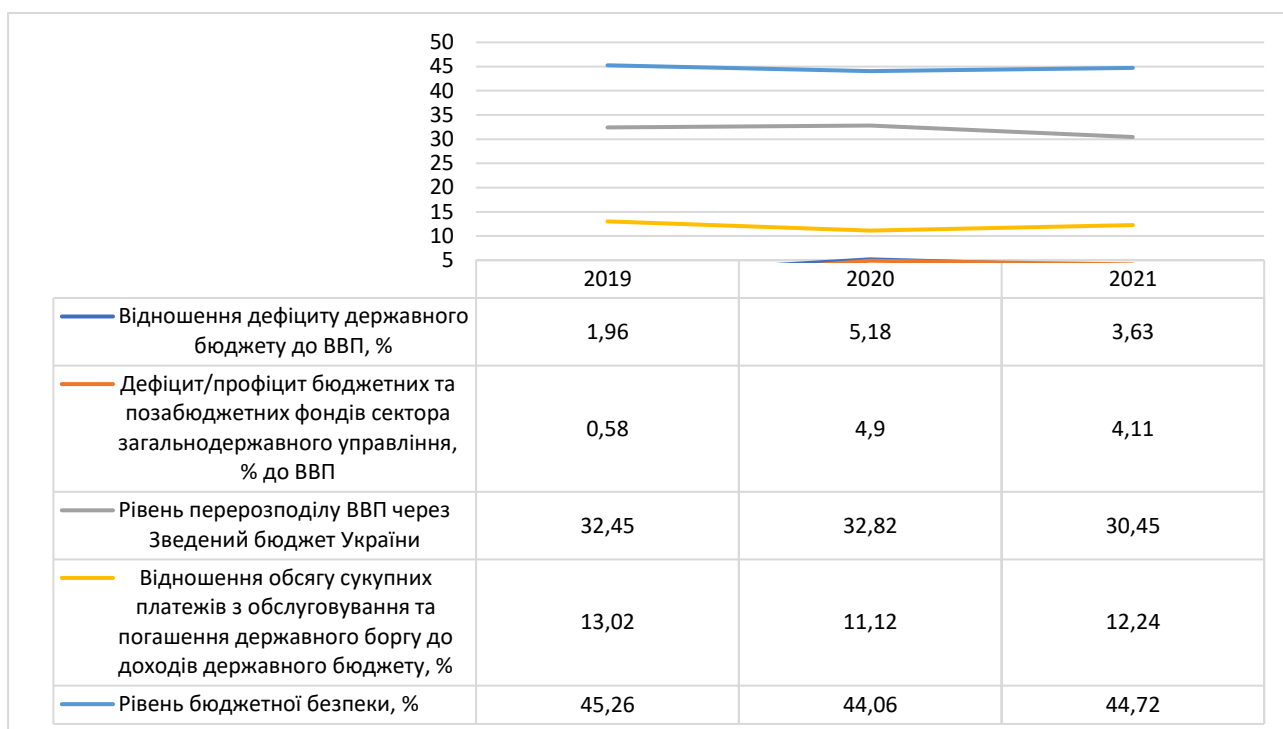

Рис. 2.7. Динаміка індикаторів бюджетної безпеки України та загальний рівень останньої за 2019-2021 рр.

Джерело: побудовано автором на основі даних [28, 38, 45]

Згідно наведених даних, можна побачити, що разом із зниженням загального рівня бюджетної безпеки України у 2020 році, знижувався і показник відношення обсягу сукупних платежів по обслуговуванню державного боргу до ВВП. Разом з тим, у цьому ж році спостерігається зростання всіх інших показників, що свідчить про значний вплив витрат на погашення та обслуговування державного боргу, обсяг яких щороку зростає. Так, наприклад, збільшенню обсягу державного боргу у 2020 році фахівці пов'язують із поширенням нової пандемії. Відповідно до цього, пріоритетним завданням залишається вдосконалення боргової політики, а саме забезпечення раціонального управління державним боргом.

Чи не найважливішим фактором в системі загроз не лише бюджетної, але і фінансової безпеки держави в цілому, є бюджетний дефіцит. Відповідно, варто проаналізувати чинники, що передують його виникненню.

Насамперед, варто наголосити, що наявність дефіциту бюджету свідчить про те, що останній містить такі статті витрат, які не мають грошового забезпечення за рахунок стабільних джерел доходів. Після вступу України до Міжнародного валютного фонду та Міжнародного банку реконструкції та розвитку дефіцит Державного бюджету офіційно фіксується у такій формі, як у більшості країн, а також встановлюються джерела його покриття.

Проблема наявності дефіциту бюджету є однією з пріоритетних протягом довгого періоду часу. В процесі її обговорення, часто звертаються до досвіду іноземних країн, економіка яких функціонує з дефіцитом бюджету на рівні 3-5% ВВП. Крім того, наявні в країні несприятливі чинники розвитку ще більше загострюють проблему. Зокрема, до них відносяться: порівняно незначний обсяг ВВП та фінансових ресурсів, низький рівень життя більшості населення, зниження рівня ефективності виробництва, помітне зростання обсягу витрат та їх нерациональна структура, значний відсоток тіньового сектору економіки, недосконала законодавча база, надмірний обсяг окремих складових видаткової частини, зокрема видатків на управлінський апарат.

Загалом, за даними офіційного сайту Міністерства фінансів України, головний бюджет нашої держави за 2019-2021 роки характеризувався перевищенням видаткової частини над дохідною у розмірі 78050 млрд грн у 2019 році, 217096 млрд грн у 2020 році та 197937 млрд грн у 2021 році. При цьому, у 2020 році зріс індекс промислового виробництва на 13,96% та знизився на 6,41% у 2021 році. Зважаючи на це, можемо спостерігати безпосередній зв'язок цього показника із обсягом дефіциту Державного бюджету.

Разом з тим, впродовж досліджуваного періоду спостерігалось зростання рівня безробіття та рівня тіньової економіки, зокрема з 8,6% у 2019 році до

10,3% у 2021 році та з 30% у 2019 році до 31% у 2021 році відповідно (табл. 2.9).

Таблиця 2.9

Динаміка факторів зростання дефіциту Державного бюджету України за 2019-2021 рр.

Показник	2019	2020	2021	Абсолютне відхилення, млрд. грн		Темп приросту, %	
				2020-2019	2021-2020	2020/2019	2021/2020
Рівень безробіття, %	8,6	9,9	10,3	1,3	0,4	15,12	4,04
Рівень тіньової економіки, %	30	31	31	1	0	3,33	0,00
Індекс промислового виробництва, %	91,7	104,5	97,8	12,8	-6,7	13,96	-6,41
Обсяг витрат на управлінський апарат у % до ВВП, %	4,2	3,9	3,8	-0,33	-0,12	-7,69	-3,12
Обсяг витрат на оборону у % до ВВП	2,7	2,9	2,3	0,19	-0,53	6,98	-18,61
Дефіцит Державного бюджету України, млн грн	78050	217096	197937	139046	-19159	178,15	-8,83

Джерело: розраховано автором на основі даних [47-49]

Також, однією з причин виникнення бюджетного дефіциту є значний обсяг окремих статей витрат, зокрема, на управлінський апарат. Згідно з нашими дослідженнями їх обсяг впродовж 2019-2021 років в абсолютному вираженні коливався. Так, за 2020 рік порівняно з 2019 роком відповідний показник знизився, а за 2021 рік в порівнянні з 2020 роком, навпаки, зріс. У відсотках до ВВП спостерігається аналогічна ситуація: у 2019 році відношення витрат на утримання управлінського апарату до ВВП склало 4,2%, у 2020 році – 3,9%, а у 2021 році – 3,8%.

На сьогодні, помітну частку у витратах займають також видатки на оборону. Проте, за досліджувані роки, їх динаміка мала негативний характер, адже їх обсяг у ВВП скоротився з 2,7% у 2019 році до 2,3% у 2021 році.

Визначальним індикатором також є рівень перерозподілу ВВП через Зведений бюджет, який, як бачимо з проведених розрахунків, мав неоднозначний характер, адже впродовж досліджуваних років піддавався

коливанню і на кінець 2021 року становив 30,45%. Таку тенденцію можна вважати позитивною, зважаючи на те, що у 2019 та 2020 роках відповідний показник сягав понад 32% при оптимальному значенні 30%.

Значний рівень перерозподілу може свідчити про те, що великий обсяг інвестиційних ресурсів перетворюється на споживчі видатки. Його зростання дозволяє збільшити дохідну частину бюджету, проте надходженнями короткострокового характеру. Тому, тут потрібна збалансованість між підвищенням частки бюджетних доходів щодо ВВП та інвестиційним розвитком.

Детальніше оцінити вплив кожного чинника на бюджетну безпеку окремо дозволить кореляційний аналіз, покликаний встановлювати залежність між двома величинами та степінь їх взаємозв'язку (табл. 2.10).

Таблиця 2.10

Коефіцієнти кореляції між показниками бюджетної безпеки та ВВП
України за 2019-2021 рр.

Показник	Коефіцієнт кореляції
Доходи державного бюджету	0,9932
Дефіцит бюджету	0,5086
Державний борг	0,7370
Трансферти з Державного бюджету	0,9255
Дефіцит сектора загальнодержавного управління	0,9531
Дефіцит/профіцит торговельного балансу	0,5673
Доходи зведеного бюджету	0,9962
Кошти на обслуговування державного боргу	0,9229
Податкові надходження	0,6838
Загальний обсяг зовнішньої торгівлі	0,9391

Джерело: розраховано автором на основі даних [28, 38, 45]

Кореляційний зв'язок – це зв'язок між характеристиками економічних явищ, відповідно до якого величина результативної ознаки, крім факторної, залежить від багатьох інших факторів, які діють або послідовно, або в різних напрямках. Ступінь кореляції вимірюється різними показниками зв'язку (коефіцієнт кореляції, кореляційне відношення тощо). Коефіцієнт кореляції знаходиться в межах від -1 до 1, тобто чим він ближче до 1 за абсолютним

значенням, тим зв'язок міцніший. Якщо ж відповідний показник дорівнює нулю, то лінійної кореляції між змінними немає.

Відповідно до даних таблиці 2.10 бачимо, що найміцніший зв'язок спостерігається між ВВП та доходами Зведеного бюджету, а також доходами Державного бюджету та коштами на обслуговування державного боргу. Разом з тим, найслабший зв'язок за 2019-2021 рр. відображається щодо дефіциту/профіциту торговельного балансу та дефіциту бюджету.

Отже, можемо зробити висновок про те, що недостатній рівень бюджетної безпеки є перепорою задоволенню бюджетних інтересів, а самі бюджетні загрози зумовлені подіями у формі прояву явищ, дій чи процесів, наслідком чого є формування визначених передумов і чинників негативного характеру. Крім того, такі дестабілізаційні чинники спрямовані на повне або часткове руйнування бюджетного механізму, зокрема бюджетної системи та бюджетного процесу, що вимагає пошуку ймовірних шляхів їх уникнення або ж зменшення їх впливу.

2.3. Оцінка дохідної та видаткової частин Державного бюджету як головного чинника фінансової захищеності держави

Забезпечення бюджетної безпеки України та підвищення її рівня обумовлене тим, що бюджетна система, як і сам бюджет є тією складовою суспільного життя, яка стосується інтересів кожного громадянина.

На сьогодні, як і всі попередні роки, бюджет залишається одним з найважливіших інструментів бюджетної політики, завдяки якому держава може впливати на всі сфери та ланки працюючої фінансової системи.

Як головний фінансовий план та інструмент бюджетного регулювання держави, бюджет відображає рівень добробуту населення та економічно-соціальної захищеності держави, а також переплітає в собі різні соціальні та економічні інтереси. Відтак, ми можемо сказати, що він є складовою частиною

економічного суверенітету держави та одним з найвагоміших показників фінансової незалежності, стійкості та стабільності держави.

Тому, аналіз бюджету України, є важливим етапом оцінки стану її бюджетної безпеки.

Згідно наведених даних у таблиці 2.11, можна побачити, що загальний обсяг дохідної частини характеризувався позитивним напрямком. Зокрема, за 2020 рік відповідний показник зріс на 7,79%, а за 2021 рік – на 20,52%. Це обумовлено збільшенням обсягу практично всіх складових.

Таблиця 2.11

Динаміка дохідної частини державного бюджету України за 2019-2021

рр., млн грн

Показник	2019	2020	2021	Абсолютне відхилення, тис. грн		Темп приросту, %	
				2020-2019	2021-2020	2020/2019	2021/2020
Податкові надходження	799776	1076017	1107091	276241	31074	34,54	2,89
Неподаткові надходження	186684	212947	175358	26263	-37589	14,07	-17,65
Доходи від операцій з капіталом	183	79,4	329	-104	250	-56,61	314,36
Офіційні трансферти	8725	10658	12576	1933	1918	22,15	18,00
Всього	998279	1076017	1296853	77738	220836	7,79	20,52

Джерело: розраховано автором на основі даних [28].

У свою чергу, у 2021 році позитивна тенденція спричинена помітним збільшенням обсягу доходів від операцій з капіталом на 314,36% та офіційних трансфертів на 18%. Разом з цим, неподаткові надходження скоротилися на 17,65%, проте це мало незначний вплив на динаміку загального обсягу доходів державного бюджету, адже не спричинили негативної динаміки (рис. 2.8).

Що ж до структури, то за розрахунками на основі офіційних даних Міністерства фінансів, виявлено, що дохідна частина Державного бюджету України формується приблизно на 82% за рахунок податкових надходжень (рис. 2.9). Проте, досвід зарубіжних країн відносно структури, показує, що

неподаткові надходження мають сягати не більше 5% [37]. Це свідчить про те, що структура бюджетних коштів потребує вдосконалення.

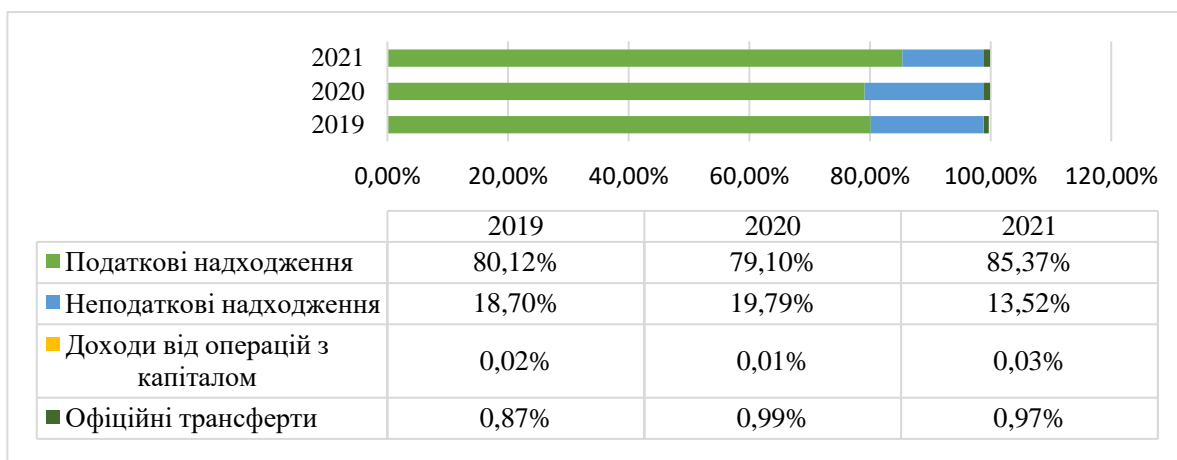

Рис. 2.8. Структура доходів Державного бюджету України за 2019-2021 рр.

Джерело: побудовано автором на основі даних [28].

Другою вагомою складовою є неподаткові надходження, проте їх частка за 2021 рік дещо скоротилася. У 2019 році вона становила 18,70%, у 2020 році вона зросла до 19,79%, а за 2021 рік знизилася до 13,52%.

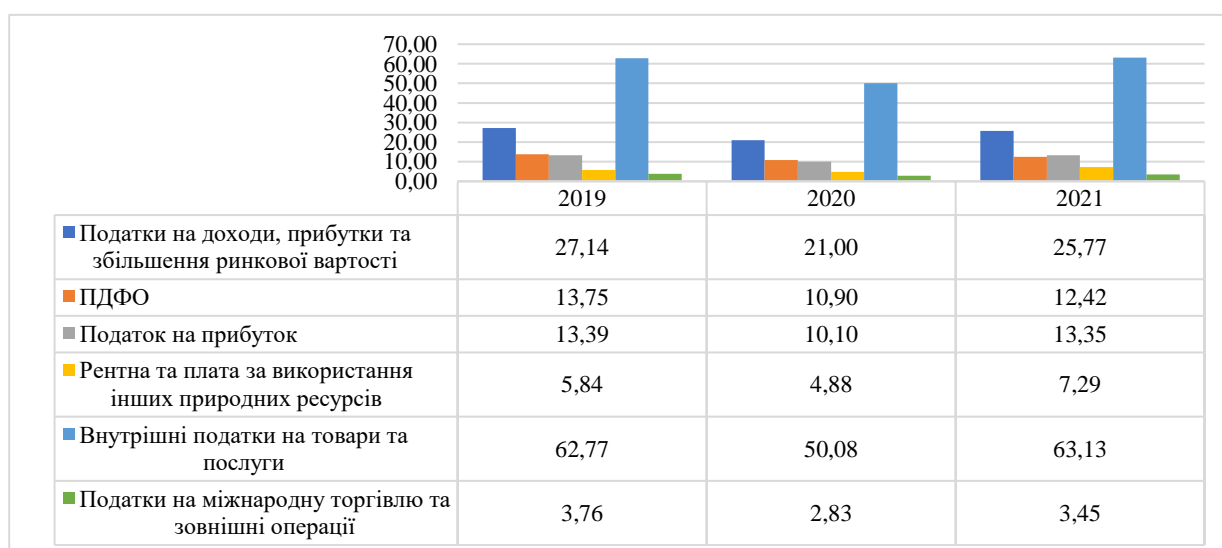

Рис. 2.9. Структура податкових надходжень Державного бюджету України за 2019-2021 рр.

Джерело: побудовано автором на основі даних [28]

Вплив інших складових є незначним, адже їх частка в сумі не перевищує 1%.

Для детальнішої оцінки доходів, необхідно дослідити кожен вид надходжень.

Загалом, як вже згадувалося вище, основним джерелом доходів державного бюджету України є саме податкові платежі, які відграють провідну роль у системі бюджетно-податкового регулювання. Від оцінки податкових надходжень, керованості процесу їх формування залежать фінансово-бюджетна збалансованість, ефективність бюджетно-податкової політики та її значення як складової системи державного регулювання економіки (додаток А).

За даними, які відображені в таблиці 2.12, спостерігається, що за 2019-2021 рр. податкові надходження стабільно зростали, однак їх темпи помітно скоротилися, зокрема за 2020 рік їх обсяг збільшився на 34,54%, а за 2021 рік всього лише на 2,89%. Це відбулося за рахунок коштів від внутрішніх податків на товари та послуги, податку на прибуток та збільшення ринкової вартості, а також ПДФО (рис. 2.10).

Зокрема, динаміка податку на прибуток характеризувалася змінами у бік збільшення, а саме на 35,9% у 2021 році.

Внутрішні податки та збори також мали тенденцію до зростання. За період 2019-2021 рік їх обсяги збільшилися з 502048 млн грн у 2019 році до 698940 млн грн у 2021 році. Це відбулося, в першу чергу, за рахунок податку на додану вартість, адже він є не тільки головним джерелом податкових надходжень, але й доходів Державного бюджету загалом (табл. 2.12). Тому, відповідно до цього, необхідно проаналізувати динаміку та структуру цієї групи надходжень.

Динаміка ПДВ за 2019-2021рр. відображає тенденцію щодо збільшення даного показника, крім того його відсоток у ВВП та загальному обсязі податкових надходжень зростає. Це зумовлено, перш за все, збільшенням їх величини та зменшенням розмірів бюджетного відшкодування ПДВ відносно ВВП та доходів бюджету. Так, лише в порівнянні з 2019 р. у 2020 р. бюджетне

відшкодування у доходах зменшилося на 1,92%, а у 2021 р. – на 0,99% порівняно з 2020 р., проте в загальній структурі податкових надходжень до бюджету його частка залишилась майже без змін.

Таблиця 2.12

Динаміка та структура податку на додану вартість в Україні в 2019-2021 рр., %

Показник	2019	2020	2021
Податок на додану вартість, млрд. грн:	378690	400600	536489
- З вітчизняних товарів	88930	126487	155775
- З імпортних товарів	289760	274114	380714
ВВП, млрд. грн	3974564	4194102	5459574
Доходи Державного бюджету, млрд. грн	998279	1076017	1296853
Податкові надходження, млрд. грн	799776	1076017	1107091
ПДВ у % до ВВП	9,53	9,55	9,83
ПДВ у % до доходів бюджету	37,93	37,23	41,37
ПДВ у % до податкових надходжень	47,35	37,23	48,46
Відшкодування ПДВ, млрд. грн	151901	143109	159701
у % до ВВП	3,82	3,41	2,93
у % до доходів бюджету	15,22	13,30	12,31
у % до податкових надходжень	18,99	13,30	14,43

Джерело: розраховано автором на основі даних Міністерства фінансів та ДПС України [28, 38]

ПДВ виступає також інструментом стимулювання експорту. Згідно з Податковим кодексом України експортні операції обліковуються за ставкою 0%, а експортери за підсумками своєї діяльності мають право на відшкодування ПДВ державою, а тому це є ще однією причиною зменшення надходжень до Державного бюджету у вигляді податку на додану вартість [39]. У загальній структурі ПДВ, як і в попередні роки, переважають надходження ПДВ із ввезених в Україну товарів, послуг над вивезеними у співвідношенні 71/29% (у 2021 р.), що свідчить про залежність надходжень ПДВ від курсу валют.

Також з мето підтримки вітчизняних сільгоспвиробників у 2021 році уряд вніс законодавчі зміни щодо оподаткування товарів сільського господарства. Так, операції з постачання та ввезення деяких видів сільськогосподарської продукції оподатковуються податком на додану вартість в розмірі 14% замість 20%, що є додатковим фактором зниження податкових надходжень до бюджету.

Як зазначалося раніше, перше місце після податків у доходах бюджету держави займають саме неподаткові надходження. Їх частка в загальному обсязі складає приблизно 16-17%. Проте, протягом 2020-2021 рр. їх обсяги зменшилися з 212947 млн грн у 2020 році до 175358 млн грн у 2021 році. (табл. 2.13). Причиною такої динаміки стало скорочення доходів від власності та підприємницької діяльності на 63134 млн грн, частка яких складає 1/2 всіх неподаткових надходжень.

Таблиця 2.13

Динаміка складу неподаткових надходжень доходів Державного бюджету України за 2019-2021 рр., млн. грн

Показник	2019	2020	2021	Абсолютне відхилення, млн. грн		Темп приросту, %	
				2020-2019	2021-2020	2020/2019	2021/2020
Доходи від власності та підприємницької діяльності	114415	119156	56022	4741	-63134	104,14	47,02
Адміністративні збори та платежі, доходи від некомерційної діяльності	10378	9772	12976	-606	3204	94,16	132,78
Інші неподаткові надходження	15763	15038	17995	-724	2957	95,40	119,66
Власні надходження бюджетних установ	46129	68981	88366	22852	19385	149,54	128,10
Всього	186684	212947	175358	26263	-37589	114,07	82,35

Джерело: розраховано автором на основі даних [28].

Незважаючи на це, по всіх інших складових спостерігалася позитивна тенденція. Серед них найбільшими темпами зростання характеризувалися адміністративні збори та платежі, доходи від некомерційної діяльності, інші неподаткові надходження та власні надходження бюджетних установ, значення яких у 2021 році склали 132,78%, 119,66% та 128,10% відповідно.

Також, можна побачити, що для досліджуваного періоду характерне різке збільшення власних надходжень бюджетних установ, адже згідно з даними таблиці темп їх приросту склав 149,54% у 2020 році та 128,10% у 2021 році. Перш за все, це пояснюється тим, що для установ, які фінансуються з Державного бюджету України притаманне, на сьогоднішній день, цілковите переформатування своєї діяльності. До прикладу, згідно з реалізацією реформи

системи охорони здоров'я, медичні заклади перетворюються у комунальні некомерційні підприємства, що має сприяти підвищенню рівня самостійності та фінансової автономності таких закладів, управлінської гнучкості та ефективності використання акумульованих фінансових ресурсів. Головне те, що медичні установи змінюють свій статус з розпорядника бюджетних коштів на одержувача бюджетних трансфертів за відповідними програмами фінансування від Національної служби здоров'я [40].

Важливою складовою доходів бюджету є доходи від операцій з капіталом. Протягом 2019-2021 рр. їх динаміка коливалася (табл. 2.14). Загалом у 2020 році порівняно з 2019 роком обсяги зменшилися на 43,33%, а у 2021 році – збільшилися на 414,38% порівняно з попереднім роком.

Таблиця 2.14

Динаміка доходів від операцій з капіталом Державного бюджету України за 2019-2021 рр., млн. грн

Показник	2019	2020	2021	Абсолютне відхилення, млн. грн		Темп приросту, %	
				2020-2019	2021-2020	2017/2016	2018/2017
Надходження від продажу основного капіталу	30	39	49	9	11	128,33	128,05
Надходження від реалізації державних запасів товарів	76	2	250	-74	248	-3,16	10429,17
Кошти від продажу землі і нематеріальних активів	77	38	29	-39	-9	-49,87	75,52
Всього	183	79	329	-104	249	-43,33	414,38

Джерело: розраховано автором на основі даних [28].

В основному, спад доходів від операцій з капіталом у 2020 році відбувся за рахунок зниження обсягів практично по всіх складових, за винятком надходжень від продажу основного капіталу, який характеризувався позитивною динамікою у розмірі 128,33%.

У свою чергу, у 2021 році позитивні зміни супроводжувалися значним зростанням доходів від продажу основного капіталу на 128,05% та надходжень від реалізації державних запасів у розмірі 10429,17%. Крім того, частка останніх в загальному обсязі є ключовою.

Офіс з економічного та фінансового аналізу у Верховній Раді України провів дослідження та виявив, що такі значні обсяги від реалізації державних запасів товарів спричинені політикою держави, яка спрямована на формування та управління певними видами товарів задля регулювання внутрішнього попиту та цін. Найперше, це відноситься до зернових видів товарів [41].

Що ж стосується рівня виконання дохідної частини, то незважаючи на позитивний напрямок зміни її обсягу, планових показників вона досягла лише у 2021 році, зокрема, рівень виконання становив 119,60% (табл. 2.15).

Формування фінансових ресурсів відображається у доходах бюджету, а їх використання – у його видатках. Відповідно, останні є важливим інструментом впливу на розвиток як економічної, так і соціальної сфер, адже завдяки їм держава має змогу змінювати структуру виробництва, впливати на результати діяльності суб'єктів господарювання, а також реалізовувати різноманітні соціальні реформи.

Таблиця 2.15

Виконання плану дохідної частини Державного бюджету України 2019 – 2021рр.

Рік	План, млн грн	Факт, млн грн	Виконання, %
2019	1026131,8	998278,9	97,30%
2020	1095580,4	1076016,7	98,20%
2021	1084034,3	1296852,9	119,60%

Джерело: розраховано автором на основі даних [28]

Згідно Бюджетного кодексу України, видатки – це кошти, що спрямовуються на здійснення програм та заходів, передбачених законом про державний бюджет на відповідний бюджетний період, за винятком коштів на погашення основної суми боргу та повернення надміру сплачених до бюджету сум [42].

Аналіз видаткової частини державного бюджету України за економічною класифікацією наведено в додатку Б, відповідно до якого видатки поділені на поточні та капітальні.

Тенденція до зростання спостерігалася як щодо поточних, так і щодо капітальних видатків. Так, поточні видатки зросли з 998943 млн грн у 2019 році до 1356168 млн грн у 2021 році, причиною чого стало збільшення обсягів практично всіх складових, крім поточних трансфертів, обсяг яких скоротився з 255327 млн грн у 2019 році до 195338 млн грн у 2021 році. Крім того, негативна динаміка у 2020 році характеризувала і інші поточні видатки, проте вже наступного 2021 року вона змінилася на позитивну, адже відповідний темп приросту склав 191,62%.

В цілому, збільшення поточних видатків за досліджувані роки стимулювало економічне зростання, проте варто сказати, що воно є нестійке та дієве лише в короткостроковій перспективі.

Разом з тим, «видатки розвитку» зростали за рахунок придбання основного капіталу та капітальних трансфертів, які за 2021 рік збільшилися на 23,97% та 47,94% , що відображено на ринку 2.10.

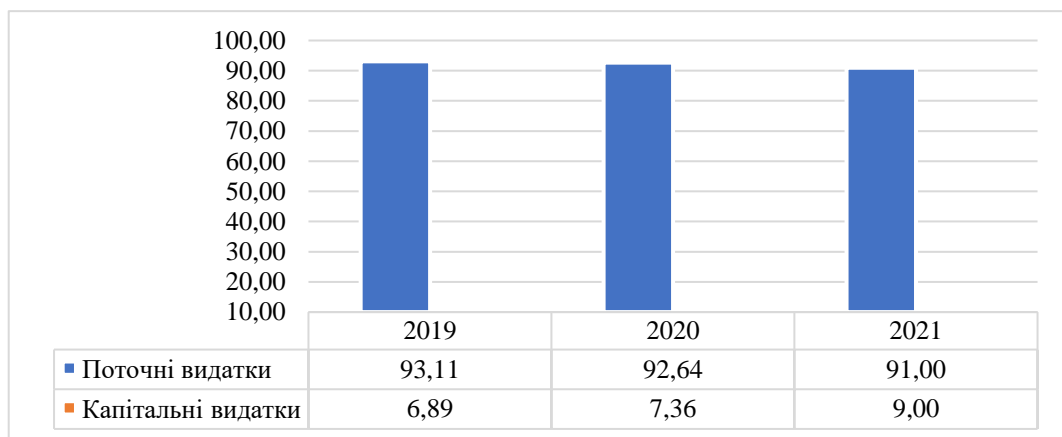

Рис. 2.10. Структура видатків Державного бюджету України (за економічною класифікацією) за 2019-2021 рр.

Джерело: побудовано автором на основі даних [28]

Проаналізуємо видатки державного бюджету також за функціональною класифікацією (додаток В).

Відповідно до даних за 2019-2021 рр. найбільшу частку в загальному обсязі займали видатки на соціальний захист та соціальне забезпечення, значення яких в середньому становили 22-23%. Це підтверджує той факт, що

Україна – це соціально спрямована держава, а її бюджетне фінансування є підґрунтям фінансової забезпеченості соціальної інфраструктури. Незважаючи на значний вплив соціальних видатків, їх частка у ВВП знизилася від 8,3% у 2020 році до 7% у 2021 році, при цьому трансферти до Пенсійного фонду скоротилися із 4,8% ВВП до 3,9% [43].

У зв'язку з поширенням пандемії, у 2020 та 2021 роках помітно зросли видатки на охорону здоров'я як у абсолютному значенні, так і у відсотках відносно загального обсягу: їх частка у 2019 році становила 3,59%, у 2020 році – 9,70%, у 2021 році – 11,44%.

Позитивну динаміку мали і витрати на загальнодержавні функції, оскільки за 2020 рік вони скоротилися на 2,59%, а за 2021 рік, навпаки, зросли на 26,12% до 206643 млн грн.

Що ж до рівня виконання видаткової частини державної скарбниці, то лише у 2019 році фактичні показники не досягли планових, зокрема відповідний показник становив 96,50% (табл. 2.16). У 2020 та 2021 роках спостерігалось їх перевиконання у розмірі 109,00% та 112,90% відповідно.

Таблиця 2.16

Виконання плану видаткової частини Державного бюджету України 2019 – 2021рр.

Рік	План, млн грн	Факт, млн грн	Виконання, %
2019	1112130	1072891,5	96,50%
2020	1182010,4	1288016,7	109,00%
2021	1320152,6	1490258,9	112,90%

Джерело: розраховано автором на основі даних [28]

Отже, відповідно до здійсненого аналізу, можна зробити висновок, що стан індикаторів бюджетної безпеки України на сьогодні помітно покращився та знаходиться на порівняно безпечному рівні. Однак, загрози їх послаблення залишаються цілком можливими, що обумовлює необхідність у вдосконаленні бюджетної політики та злагодженості механізму бюджетної системи.

РОЗДІЛ 3

НАПРЯМИ ЗМІЦНЕННЯ БЮДЖЕТНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ

3.1. Заходи щодо регулювання рівня дефіциту бюджету, як головного індикативного показника бюджетної безпеки

Обсяг та структура державного бюджету є ключовими показниками впливу на економічно-фінансову безпеку України. Така тенденція зумовлює той факт, що на сьогоднішній день одним із пріоритетних завдань уряду є раціональне управління державною скарбницею та уникнення кризових процесів, які виникають внаслідок неспроможності держави виконувати покладені на неї завдання.

Наразі державний бюджет більшості країн світу характеризується дефіцитом, в той час, як в Україні він вже набув хронічного характеру. Причиною цього є комплексна дія таких факторів, як спад виробництва, зростання видатків на оборону, помітне перевищення запланованих витрат на реалізацію соціальних програм над їх фактичним розміром, збільшення частки тіньового сектору економіки, що обумовлює таку ситуацію, за якої доходи, в першу чергу, податкові та неподаткові надходження, не в змозі покрити весь обсяг потрібних витрат. Звідси, зниження доходів та стрімке зростання витрат нарощує дефіцит бюджету держави, який негативно впливає на добробут населення, економіку країни та всі її галузі.

Питання дефіцитності бюджету та способи його збалансування – це результат реалізованої економічної політики будь-якої держави. Адже, саме дії уряду впливають на надійність функціонування всіх елементів економічного розвитку та безпеку соціально-економічного механізму в цілому.

Загалом, існує лише два способи збалансування бюджетного дефіциту – це зменшення витрат та збільшення доходів.

Як свідчить практика багатьох країн світу, найперше застосовують збільшення податкового навантаження, а саме у частині непрямих податків,

адже це найшвидший спосіб збільшити обсяг дохідної частини бюджету. Зокрема, Франція у 2015 році змогла скоротити дефіцит саме через підвищення податкового навантаження щодо податку на додану вартість разом із посиленням боротьби з шахрайством та ухиленням від сплати податкових платежів.

Натомість, уряд Німеччини з метою збалансування державного бюджету реалізовував політику щодо скорочення видатків соціальної та екологічної сфер, а також у галузі охорони здоров'я.

Великобританія для врегулювання доходів та видатків бюджету застосовувала комплекс заходів у наступних напрямках [57]:

- зменшення фінансування державних установ,
- проведення реформ пенсійної системи, зокрема збільшення пенсійного віку до 69 років,
- посилення контролю за сплатою податків.

В Україні дефіцит є вимушеним, адже його передумовою є не цілеспрямована фінансова політика уряду у частині доходів та витрат, а недофінансування державного бюджету, спричинене недостатністю доходів суб'єктів господарювання та населення.

Крім того, 2022 рік для української економіки став ще тим випробуванням на міцність. За словами очільника НБУ дефіцит бюджету за виключенням міжнародної допомоги на кінець 2022 року може сягнути 25% від ВВП при оптимальному рівні 3%. Однак, навіть врахувавши розмір наданої допомоги від зарубіжних країн та міжнародних організацій, коштів для покриття розриву в бюджеті недостатньо.

Відповідно до цього, урядом передбачається чотири напрями вирішення цієї проблеми [58]:

- 1) використання раніше накопичених резервних коштів, які є обмеженими;

- 2) залучення фінансових ресурсів на внутрішньому ринку, що у свою чергу, передбачає підвищення Міністерством фінансів ставок за ОВДП до ринкового рівня;
- 3) оптимізація видатків та пошук нових джерел доходів або збільшення надходжень від податків. Цей спосіб збалансування бюджету вважається не дуже ефективним у комплексі з і так вже існуючим надмірним податковим навантаженням, проте несе менш негативні наслідки для економіки, ніж емісійний метод;
- 4) емісія грошей в допустимих межах.

Незважаючи на заборону останнього методу, за словами очільника НБУ, якщо обсяг емісійного фінансування не перетне межу в 400 млрд грн на 2022 рік, то економічна ситуація буде під контролем. Якщо ж збільшення грошової маси в обігу характеризуватиметься помітними темпами зростання – це збільшить ризики, зокрема, може утворити «інфляційно-девальваційну спіраль», яка передбачає потребу індексування витрат шляхом друкування щоразу нової готівки. Крім того, за таких умов, економічні агенти сплачуватимуть так званий інфляційний податок, що виникає як частка їх доходу, яка стягується на користь держави через підвищені ціни [62, ст. 9-17].

Відповідно, такі способи можливо і усунуть наявну загрозу, проте можуть стати поштовхом до більш глобальних проблем, які посилять і так складну економічну ситуацію в країні.

Разом з тим, позбутися дефіциту мало розвинутій державі досить складно. Бюджетний дефіцит не завжди є проблемою, проте його наявність та зростання знижує рівень бюджетної захищеності. Звідси, скорочення дефіциту повинно базуватися, насамперед, на підсиленні економіки країни, яка зможе стати фундаментом збалансованості влади та джерелом збільшення фінансових ресурсів [61, ст. 15-23].

Таким чином, головними напрямками зниження рівня дефіцитності державного бюджету держави можуть стати:

- 1) зупинка бездіяльного здавлення соціальних видатків та зосередження уваги на програмах, які дадуть поштовх для розвитку та зростання людського капіталу;
- 2) фінансову підтримку малого та середнього бізнесу, як основного фактору зростання виробництва національного продукту;
- 3) формування відкритої для суспільства системи розподілу та витрачання заощаджень бюджету шляхом підсилення громадського контролю за відомствами та бюджетними установами;
- 4) складання проєкту бюджету кожного року за іншим варіантом з метою обрання найефективнішого;
- 5) аналіз результативності податкових пільг та ліквідацію недієвих;
- 6) суворе дотримання економії бюджетних заощаджень;
- 7) створення для платників податків сприятливих умов з метою підвищення результативності своєї діяльності;
- 8) збільшення відповідальності керівників управління за використання коштів бюджету без важливої потреби.

Дієву пропозицію щодо зниження рівня дефіцитності бюджету запропонував Ю. Архангельський, яка полягає у скороченні частини розподілу надходжень через державні фінанси та передачі якомога більшого їх обсягу бюджетам різних рівнів [59, ст. 76-87].

Також, суттєвим джерелом зростання надходжень до бюджету може стати розширення бази оподаткування внаслідок виходу прихованого бізнесу з тіні та мобілізації коштів, які незаконно виводяться з країни. Згідно даних незалежних експертів на сьогоднішній день прихована економіка становить близько половини ВВП України. Крім того, за весь період незалежності України без будь-яких обґрунтувань та звітності виведено майже 200 млрд доларів. Окрема частина цих коштів повернулася у формі інвестицій, проте решта, все ж, залишилася закордоном [60, ст. 140-165].

За висновками деяких дослідників, одним із потенційних методів досягнення цієї цілі може бути розвиток безготівкових розрахунків серед

господарюючих суб'єктів, насамперед малого та мікропідприємництва, внаслідок зниження вартості платіжної інфраструктури для них. Ефективність цього способу впливає з того, що тіньовий сектор в країні функціонує виключно завдяки готівковому ресурсу. Звідси, зниження рівня тінзації сприятиме підвищенню загального рівня економіки країни, оскільки безготівкові кошти залишатимуться в економіці, а отже, працюватимуть на її розвиток. Так, безпосередньо, це потягне за собою інші позитивні тенденції, зокрема, сприятиме зниженню вартості кредитування підприємницької діяльності та населення, а в подальшому прогресу валютної лібералізації [66].

Суттєвим «підводним каменем», що послаблює фінансову захищеність держави, є надмірний обсяг зовнішньої та внутрішньої заборгованості, що тягне за собою додаткові витрати у частині його обслуговування та погашення. Незважаючи на позитивні тенденції у 2021 році у бік зниження, відношення короткострокового боргу України до міжнародних резервів перевищило встановлену граничну межу 100% і становило 164,7%, що свідчить про критичний рівень міжнародної ліквідності країни та необхідність поступового зниження співвідношення міжнародних резервів та короткострокового боргу [65].

Цілком логічно було б здійснити реструктуризацію заборгованості, проте лише «комерційних» боргів, адже помітна частина внутрішніх запозичень спрямовано до центрального та банків державної власності (близько 40% загального обсягу активів банківської системи є ОВДП уряду), реструктуризувати яку неможливо через високий ризик для фінансової системи.

Не варто знижувати кредитне навантаження і щодо боргу перед МФО, зважаючи, по-перше, на порівняно незначний його обсяг, по-друге, як правило, такі запозичення надаються за пільговими умовами від початку. Відповідно, найдоцільніше здійснити реструктуризацію саме «комерційної» частки боргу. Фактично вона вже реалізувалася, оскільки від початку повномасштабної війни вартість відповідних цінних паперів знизилася до 30% від номінальної одночасно із очікуваннями кредиторів. Більше того, всі негативні наслідки,

через які країни відмовляються від подібних дій, вже відбувалися в Україні, а саме: знизився обсяг ВВП, інвестиційних вкладів, закrywся доступ на зовнішній ринок приватних позик. Звісно, що така реструктуризація буде неповноцінною через відсутність чітких макроекономічних показників та обґрунтованих прогнозів, необхідних для відповідних розрахунків, проте відтермінування погашення цих позик або зниження ставок купонів на перший повоєнний період залишається можливим [69].

У частині гарантованого державою боргу, який існує задля підтримки певних секторів економіки чи фінансування державних функцій, відповідні рішення необхідно приймати із врахуванням потенційних фіскальних ризиків, що знівелює незаконне витрачання бюджетних коштів, а отже сприятиме зменшенню видаткової частини бюджету.

Зокрема, фінансова теорія передбачає низку проблем, пов'язаних із державними гарантіями:

- 1) ризик «розбазарювання» бюджетних коштів через відсутність жорстких бюджетних процедур,
- 2) ризики нестабільності фінансів держави внаслідок існуючих можливостей невірною відображення таких витрат у бюджеті.

З цього боку, уникнути таких ситуацій допоможуть наступні заходи:

- побудова відкритої системи для звітування, контролю та прозорості державних гарантій за кредитами;
- звуження площини державного гарантування у частині потенційно самоокупних інвестиційних проєктів державного характеру;
- використання часткових гарантій до більшої кількості програм, що сприятиме диверсифікації відповідних ризиків між урядом, позичальниками та кредиторами та усуненню ризику безпідставного розтрачання бюджетних коштів.

Підтвердити ефективність останнього методу може практика зарубіжних країн, які законодавчо закріпили верхню граничну відповідальності уряду при

настанні гарантійного випадку на рівні 70-80% всієї суми кредиту, тим самим, мінімізували фіскальні ризики [65].

Також доцільним буде переорієнтація запозичень із зовнішнього фінансового ринку на внутрішній та до повного вичерпання потенціалу останнього. Крім того, необхідно ліквідувати аномальну ситуацію, за якої уряд із готовністю розміщує досить значні позики на зовнішньому ринку за ставками 6,3-8,5% у доларах, в той час, як на внутрішньому ринку вони вдвічі нижчі і становлять 3,8% для ОВДП в доларах та 2,5% - в євро [65].

Такі заходи унеможливають зростання інфляції, відсоткових та валютних ризиків. До того ж, розвинений ринок внутрішніх державних позик слугує вагомим інструментом реалізації ефективної монетарної політики країни.

Разом з тим, в Україні тривалий час спостерігаються проблеми узгодження фіскальної та грошово-кредитної політик та утримання на оптимальному рівні процентних ставок на внутрішньому ринку капіталів. Тому, тут необхідно переглянути можливості розширення участі роздрібних інвесторів у придбанні облігацій внутрішніх державних позик шляхом побудови деякої організаційно-фінансової системи, що сприяло б посиленню конкурентних умов ринку та зниженню відсоткових ставок.

Позитивно вплинуть на оптимізацію бюджетного дефіциту, на нашу думку, трансформації у частині напрямів інвестування коштів бюджету у секторах економіки задля збільшення фінансової віддачі від кожної гривні. В інвестиційних процесах держава бере участь як прямо, тобто через державний сектор економіки, так і опосередковано – через відповідні інститути. Звідси, у випадках, коли держава виконує роль інвестора безпосередньо, кошти вкладуються у ті галузі, які мають загальнонаціональний характер та не будуть приватизуватися в короткостроковій перспективі. До таких галузей належать оборонна промисловість, соціальна сфера, загальнодержавна інфраструктура тощо [56, с. 37]. В той же час, інвестування у виробничий капітал є ключовим фактором економічного зростання. Для прикладу, валове нагромадження основного капіталу у деяких країнах, як правило, перетинає межу 30% ВВП або

навіть 46% ВВП, що демонструвалося у Кореї та Китаї [67]. У свою чергу, в Україні цей показник значно нижчий, що свідчить про критичну недостатність інвестицій, тим самим, перешкоджає процесам інноваційно-технологічної модернізації виробничих потужностей та промислового відродження економіки.

Одним із ключових важелів є система податкових пільг та спеціальних режимів оподаткування господарюючих суб'єктів. Виходячи з цього, варто більш широко використовувати фінансові пільги та санкції, що виступають стимуляторами зростання суспільного виробництва. Зокрема, необхідною для України на сьогодні є побудова системи регресивного оподаткування тих сфер, які збільшують виробництво продукції для збуту на внутрішньому та зовнішньому ринках. Так, суб'єкти господарювання будуть зацікавлені показувати свої доходи у повному обсязі, адже із збільшенням обсягу доходів зменшуватиметься ставка податку.

Іншим напрямком додаткового залучення коштів до бюджету є іноземні інвестиції. Україна має досить помітний потенціал для розвитку багатьох галузей економіки, однак потребує активізації. З цією метою необхідно сформувати такий механізм, який сприятиме припливу іноземного капіталу в країну, зокрема, покращити правове поле та інвестиційний імідж України через досягнення якості змін інвестиційного клімату, розширити інвестиційну інфраструктуру, створити інституційну систему щодо страхування таких проєктів для диверсифікації можливих ризиків, що надасть більшої впевненості інвесторам у захищеності їхніх фінансових вкладів, інвестиційних прав та стабільного функціонування на українській території.

Отже, дослідивши всі можливі шляхи оптимізації та збалансування доходів та видатків бюджету держави, можемо сказати, що кожний з методів фінансування не є абсолютно переважним над іншими та може бути фактором зростання інфляційних процесів. Відповідно до цього, при регулюванні рівня дефіцитності бюджету, уряд має виходити з позиції економічної доцільності використання певного джерела фінансування, комбінуючи їх та зменшуючи

можливі негативні наслідки до мінімального рівня не лише для бюджету, але й для країни загалом.

3.2. Пропозиції щодо оптимізації видатків в бюджеті держави, зокрема соціальної складової

Важливим підґрунтям економічного зростання та підвищення добробуту населення є не лише мобілізація достатнього обсягу фінансових ресурсів, необхідних для організації діяльності держави, але і їх ефективне витрачання.

Проте, в Україні структура видатків бюджету практично не спрямована на забезпечення розвитку реального сектору економіки, адже соціальні видатки помітно перевищують видатки на економічну діяльність та капітальні видатки. Це впливає з того, що Україна є соціально-орієнтованою країною. Водночас, незважаючи на значні видатки у цій сфері, соціальний сектор досі має деякі ознаки радянської системи, а саме:

- незбалансованість платежів та потреб,
- державне фінансування неприв'язане до послуг, які надаються,
- максимально охоплюючи населення соціальною допомогою, її розмір є незначним,
- масштабне витрачання коштів на необґрунтовані цілі.

Крім того, українська пенсійна система характеризується найвищою у світі часткою державних пенсійних видатків у ВВП, зокрема близько 18%, що вдвічі більше, ніж в європейських країнах [63]. По-друге, ефективність наданих соціальних послуг низька через якість та малі обсяги, що зумовлює зростання кількості незадоволеного населення. По-третє, високу частку соціальної допомоги отримують ті, які, в більшій мірі, її не потребують, в той час, як особи з низьким рівнем життя її не отримують взагалі. Так, відповідно до дослідження, яке провів Центр соціально-економічних досліджень, рівень життя в Україні станом на 2019 рік був майже у 2,5 рази нижчий, ніж у західних сусідніх країнах. Зокрема, в Україні на одну особу припадало 12,8 тис. дол

ВВП, тоді як у Польщі цей показник становив 33,2 тис. дол. Тобто, українське населення у 2019 році досягло такого рівня життя, який Польща, Словаччина та Чехія мали 20-25 років тому [67].

Відповідно до цього, одним із шляхів оптимізації структури видатків може стати скорочення частки фінансування соціальної сфери з метою перенаправлення коштів для інвестиційного розвитку, а також оцінка ефективності діючих соціальних пільг. Такі реформи сприятимуть створенню однакових умов для всіх пільговиків та уникненню «розмивання» соціальних виплат.

Водночас, варто зауважити, що скорочення соціальних видатків мало б досягатися не шляхом зниження реальної величини прожиткового мінімуму, а через раціоналізацію соціального механізму – скорочення кількості реципієнтів соціальних допомог. З цією метою, інструментами можуть стати об'єднання діючих соціальних програм, при цьому, запобігаючи їх дублюванню, уникаючи можливостей необґрунтованого надання соціальної підтримки, вдосконалюючи механізм єдиного реєстру у відповідній галузі, а також підвищуючи якість таргетування програм соціального захисту [65].

Крім того, необхідно уникати запровадження нових соціальних програм зі значним бюджетним фінансуванням та зберігати, при цьому, фінансування лише найважливіших програм соціального характеру.

Що стосується коштів, які направляються на житлово-комунальну галузь, то тут також спостерігається неефективність їх використання, адже поряд зі значним їх обсягом, якість наданих відповідних послуг залишається низькою. Крім того, в Україні існує досить велика частка монополізації в комунальній сфері, що знижує конкуренцію серед суб'єктів, які надають житлово-комунальні послуги, а отже, знижується якість наданих послуг та необґрунтовано зростають ціни. Відповідно, варто вжити заходів щодо усунення монополізації з метою формування чесної та прозорої конкуренції.

Також, варто виділити частину коштів на закупівлю енергозберігаючих систем, що в майбутньому дасть можливість істотно заощадити кошти.

Впродовж останніх трьох років в Україні спостерігалось щорічне зростання фінансування оборонної галузі, у зв'язку з необхідністю модернізації військової техніки, збільшення утримання військовослужбовців та переозброєння армії загалом. Проте, функціонування силових структур є принциповим фундаментом забезпечення національної безпеки країни, особливо в сучасних умовах, а отже повністю виправданим є збільшення частки видатків на оборону у загальному обсязі. Таким чином, якщо і зменшувати помітні обсяги видатків на оборону з Державного бюджету, то лише компенсуючи їх за рахунок інших джерел, зокрема, офіційної міжнародної допомоги на оборонні цілі.

Також, на нашу думку, важливо стабілізувати видатки на утримання органів влади та управління, оскільки впродовж останніх декількох років спостерігається тенденція до збільшення видатків на загальнодержавні функції, де найбільше коштів направляється до вищих органів державного управління та органів місцевого самоврядування.

За спостереженнями Світового банку у 2009-2019 роках в Україні на надання державних функцій витрачалося в середньому 45% ВВП. Це були витрати на оборону, виплату пенсій, обслуговування державного боргу, освіту тощо. Разом з тим, якість надання таких послуг Світовий банк оцінив у -0,67 бала, що свідчить про те, що за співвідношенням ціни та якості уряд надає одні з найгірших послуг у світі (у інших країнах світу відсоток надання державних послуг у ВВП є меншим).

Крім того, Світовий банк оцінює ефективність влади в Україні на рівні 35% за даними 2018 року та 32% у 2019 році, тоді як у 2005 році цей індикатор складав 32%, тобто як очевидно, впродовж десятиліття покращення майже не відбулося. Для порівняння, у Польщі цей показник має значення майже вдвічі більше: в 2005 році – 68%, в 2018 році – 75%, в 2019 році – 74% [47]. Виходячи з цього, скорочення витрат на деякі державні органи (Державне управління справами, Верховну раду України, Державну службу з питань безпечності харчових продуктів, Державну службу з питань геодезії, картографії та

кадастру тощо) стало б безперечною позитивною тенденцією, адже відображало б певні зрушення в частині раціоналізації бюджетних витрат на утримання державних органів влади.

Водночас, з метою оптимізації видаткової частини бюджету, потенційним кроком може стати формування взаємозв'язку обсягу видатків та рівнем виконання бюджетних програм, що проявлятиметься у вигляді надання розпорядникам дозволу переносити невикористані кошти на наступні періоди. При цьому, можна передбачити відповідальність за необґрунтоване використання бюджетних коштів на кінцевий результат.

Разом з тим, варто переглянути рішення щодо скорочення обсягу планових асигнувань для Міністерства культури та інформаційної політики, зокрема на 14,9% або на 1,8 млрд грн шляхом скорочення програм культурно-мистецького напрямку, що передбачалося бюджетом України на 2022 рік. На нашу думку, таке рішення є не достатньо обґрунтованим. Причиною цього є той факт, що видатки на духовний та фізичний розвиток у зведеному бюджеті ніколи не перевищували граничної межі в розмірі 1% від ВВП, притому що вони відіграють вкрай важливе значення для підтримки національної культури та мистецтва [64].

Ще одним позитивним кроком до зміцнення бюджетної безпеки, на нашу думку, є фінансова підтримка малого та середнього бізнесу (МСБ). Адже, саме останній є локомотивом розвитку ринкової економіки. Зокрема, це може підтвердити досвід зарубіжних країн світу, де близько 50-90% всього зайнятого населення працює саме у секторі малого та середнього підприємництва, а вироблена ним частка всього національного продукту становить 30-60%. Водночас, він є двигуном запровадження інновацій, що підтверджують історичні факти, згідно яких саме МСБ зробив чимало визначних винаходів, а саме: літаків, гелікоптерів, персональних комп'ютерів тощо [64]. Зважаючи на це, необхідно вжити заходів щодо активізації та розширення діяльності малого та середнього бізнесу шляхом реалізації цільових програм фінансування їх розвитку, зокрема у частині спрощення надання банківських кредитів,

зменшення надмірного податкового тиску тощо. Такі дії дадуть можливість не лише збільшити надходження до бюджету в вигляді податкових платежів, але й сприятимуть зростанню обсягів виробництва, зменшенню рівня безробіття, запровадженню інноваційних технологій, а отже, ймовірно більшим можливостям для влиття іноземних інвестицій в країну.

Що стосується інших статей видаткової частини Державного бюджету України, то існує необхідність у реструктуризації капітальних видатків. Зокрема, згідно проєкту бюджету на 2022 рік передбачено зміни щодо їх обсягу у бік зниження на 0,2% ВВП порівняно з минулим 2021 роком. Проте, такі дії важко назвати позитивним зрушенням, адже країна потребує підвищення якості транспортної інфраструктури, створення новітньої цифрової інфраструктури, модернізації освітньої галузі, а також розбудови національної системи охорони здоров'я. Звідси, ідеальний показник обсягу капітальних видатків зведеного бюджету становить 5% ВВП. Втім, в Україні спостерігаються хронічні проблеми, пов'язані з якістю інститутів планування, фінансування та контролю інвестиційних проєктів, яких фінансує держава. Зважаючи на таку тенденцію, нагромадження інвестиційних видатків повинне відбуватися одночасно із процесом формування стратегічного планування державних інвестицій, забезпечення чітких процедур та критеріальних ознак для відбору інвестиційних програм, визначення єдиних методологічних правил оцінки проєктів, а також здійснення системного моніторингу за їх реалізацією. Це все дасть можливість максимізувати економічний ефект від вкладання бюджетних коштів [91].

Отже, постійні зміни соціально-економічного становища потребують нових методів у частині ефективного розпорядження фінансовими ресурсами країни з метою досягнення поставлених цілей та задоволення потреб суспільства у найбільш результативний та раціональний спосіб.

3.3. Управління бюджетною безпекою країни та мінімізація впливу чинників, які погіршують її рівень

В період кризових тенденцій та війни для економіки України вкрай необхідною стає реалізація нової політики, спрямованої на гарантування економічної та, безпосередньо, бюджетної безпеки країни. Така необхідність існувала і раніше, зокрема з часів здобуття Україною незалежності, проте складність подібних явищ в поєднанні з дефіцитом фахівців відповідної сфери ще більш послабили економічні бойові позиції.

Водночас, боротьба на подібному фронті повинна бути всеохоплюючою, тобто враховувати навіть такі проблеми, які на перший погляд, здаються локальними та незначними. Адже, як свідчить українська практика саме такі несуттєві прогалини породжували значно глобальніші тенденції, що неодноразово завершувалися ухиленням від сплати податкових платежів, свідомо необрахованим імпортом або ж веденням тіньової діяльності.

Відповідно, розглянемо можливості підвищення бюджетної безпеки більш багатостороннього характеру, тобто такі, які будуть слугувати імпульсом не лише для підвищення фінансової захищеності держави, але й збільшення фінансових можливостей країни, підтримки її економічної незалежності та конкурентоспроможності на світовій арені.

Зважаючи на сьогоднішні економічні зовнішні та внутрішні реалії, для економіки України та її бюджетної безпеки, відповідно, характерними є ряд загроз, які ускладнюють процес управління фінансовими ресурсами країни. Зокрема, як згадувалося вище, такими загрозами є наступні:

- недонадходження податкових платежів до бюджетів внаслідок обмеження бази оподаткування та нагромадження податкового боргу, адже більше половини податкових платежів знаходяться у зоні ризику через бойові дії та інтенсивність переміщення населення;

- помітне зростання дефіциту бюджету через значні витрати на оборону, соціальний сектор та недостатні обсяги доходів;

- нарощення дефіциту зовнішньоторговельного балансу, що спричинене збільшенням імпорту та низьким рівнем експорту товарів та послуг;
- нагромадження державного та гарантованого боргу, а також витрат на його обслуговування;
- скорочення міжнародних резервів внаслідок суттєвого зменшення експорту, тим самим, обмежуючи валютні надходження;
- активізація інфляційних процесів, що супроводжується скороченням обсягів виробництва, створенням логістичних проблем, ажіотажного попиту населення на товари на тлі рефінансування банків, що у свою чергу, збільшує грошову масу.

Зважаючи на це, бюджетна політика України має бути зосереджена на усуненні хронічних проблем в країні на тлі розвитку нових квестій, зокрема, воєнних подій, ймовірності нового спалаху пандемії Covid-19, кризових тенденцій тощо.

Втім, варто зауважити, що ефективною будь-яка політика буде за умови, що процес управління спиратиметься на наступні принципи:

- комплексність (розгляд управління бюджетною безпекою як комплексної системи, яка здійснює вироблення взаємозалежних управлінських рішень, кожне з яких безпосередньо впливає на загальну результативність цих рішень);
- безперервність (постійне безперервне управління бюджетною безпекою);
- адаптивність (облік факторів впливу на бюджетну безпеку та своєчасне внесення змін до системи);
- багатоваріантність (наявність альтернативних варіантів прийняття управлінських рішень);
- стратегічна орієнтованість (реалізація методів та інструментів управління бюджетною безпекою із дотриманням стратегічних напрямів бюджетної політики держави);

- економічна ефективність (досягнення ефективного управління бюджетними ресурсами) [70, с. 99].

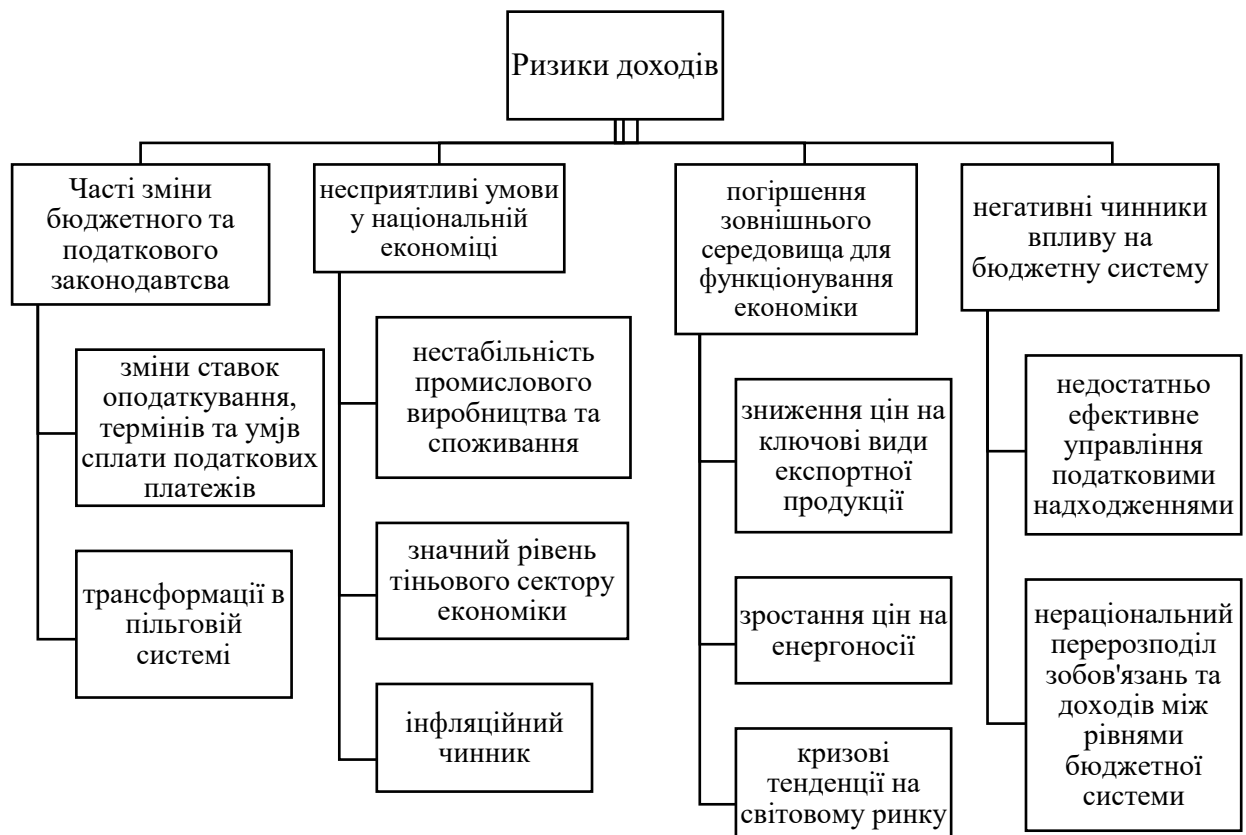

Рис. 3.1. Ризики доходів Державного та місцевих бюджетів

Зважаючи на досвід української економіки, вже досить довгий період часу незмінним залишається наявність дефіциту Державного бюджету. Як згадувалося у попередніх розділах це впливає з того, що впродовж останніх декількох років видаткова частина головної скарбниці країни значно перевищує обсяг дохідної частини, що зумовлено недоотриманням запланованого рівня доходів та виконанням зобов'язань. Причини виникнення такої ситуації наведені на рисунку 3.1.

На сьогодні станом на 2022 рік дефіцит Державного бюджету становить близько 26% ВВП, враховуючи такі джерела фінансування, як грантові допомоги [24]. Водночас, переважна більшість його обсягу покривається за рахунок отриманої зовнішньої допомоги та неринкових кредитних коштів, які залучаються у міжнародних партнерів.

Виникнення такого бюджетного дефіциту пов'язано, насамперед, із впливом неринкових воєнних шоків, адже близько дві третини сьогоднішнього фіскального дефіциту не забезпечує стимулюючого ефекту на економічну діяльність, а витрачається на оборонний сектор та споживчий імпорт. Звідси, відсутність ринкового ефекту від дефіциту поглиблює проблему його фінансування, який в доважок, ускладнюється зниженням дохідної бази бюджету через масштабні руйнування виробничих потужностей [71].

Тому, фінансування неринкового бюджетного дефіциту вимагає використання неринкових важелів та інструментів задля його покриття, а саме: фінансова підтримка у вигляді грантів та кредитів від міжнародних партнерів; грошова емісія НБУ; зниження процентних ставок державних запозичень.

Українська практика показує, що механізм застосування вказаних інструментів існує, проте не є злагодженим. Якщо емісія готівкових коштів та міжнародне фінансування сприяли зниженню боргового навантаження на бюджет держави, то реалізація процентної політики, навпаки, його ускладнила. Причиною такої ситуації є існування проблем узгодження фіскальної, з боку уряду держави, та монетарної, з боку НБУ, політик. Відповідно, розв'язання цієї проблеми потребує застосування таких заходів та методів, які не суперечитимуть один одному, а створять єдиний механізм, який сприятиме стабільності державних фінансів та економіки загалом.

Найважливішою характерною рисою, що показує ступінь кризової ситуації в українській економіці, є показник її бюджетної забезпеченості за рахунок власних джерел доходів, яких на сьогодні вкрай не вистачає. Тому, одним із шляхів вирішення цієї проблеми є економія видатків у тих секторах, де це можливо, а також збільшення надходжень за рахунок існуючих джерел, або ж пошук нових. Проте, приймаючи відповідні рішення, важливо враховувати розвиток держави та її економічні можливості.

Звідси, у площині збільшення доходів бюджету, незважаючи на достатнє податкове навантаження, на нашу думку, дієвим способом тут стало б додаткове обкладання податками імпорту, яке насамперед, розглядатиметься не

як потенційне джерело доходів державного бюджету, а як своєрідний стимул для вітчизняних компаній трансформувати свої підприємницькі моделі та розширювати свої можливості, активізуючи при цьому інвестиційну діяльність, що спонукатиме до зниження залежності від імпорту.

Водночас, оподаткування імпорту стосуватиметься лише деяких видів товарів, для прикладу, предметів розкоші чи дороговартісних автомобілів, уникаючи критичного імпорту. Проте, ефективними такі дії стануть лише за умови, що забезпечуватиметься достатній контроль на митниці, який унеможливить факти контрабанди.

Стимулюючим фактором розширення експорту та виходу вітчизняної продукції на зовнішній ринок може слугувати також ведення ділових перемовин із країнами-імпортерами щодо можливості застосування пільгових умов для українських виробників. Такі дії супроводжуватимуться зниженням дефіциту торговельного балансу, який за останні роки доволі ускладнив конкуренцію вітчизняних виробників з іноземною продукцією. Адже, діра між експортом та імпортом негативно послаблює бюджетну безпеку країни та призводить до «проїдання» золотовалютних резервів, тиску на курс національної валюти та зменшення обсягів власного виробництва, що є ключовим фактором падіння економіки [70].

До того ж, переважання імпорту над експортом зумовлює додаткові проблеми, пов'язані з логістикою, особливо у сьогоdnішній воєнний період, через закриті порти та митні пільги, як це стосувалося закупівлі автомобілів, які ввозилися в країну без мита та ПДВ [72].

У свою чергу, необхідно вжити заходів у боротьбі зі зловживанням торговельним кредитуванням, адже трапляються випадки виведення українськими компаніями капіталу закордон шляхом оплати за товар авансовим платежем, при цьому без його фактичного прибуття в Україну.

Що ж до видаткової частини, то з метою зниження загрози дефіцитності державного бюджету пріоритетними напрямками повинні залишитися лише видатки на оборону та соціальну сферу. У свою чергу, оптимізовані видатки

внаслідок таких дій, варто було б направити до резервного фонду, мінімальна гранична межа якого знаходилася б на рівні 30 млрд грн. Сформований фонд, при цьому, щоквартально аналізувати виходячи з наявної, в першу чергу, військової ситуації, а локалізовані кошти з фонду використати на підтримку економіки з огляду на квартальні рішення.

Доволі складна ситуація спостерігається щодо фінансового ринку України, який на сьогодні майже не функціонує. Будучи одним з ключових елементів архітектури фінансово-економічних відносин, у тому числі бюджетних, а в умовах трансформаційних перетворень – потужним джерелом інвестиційних ресурсів, фінансовий ринок України вимагає застосування тих невикористаних резервів, які б стимулювали розвиток вітчизняної економіки. З огляду на це, деякі експерти вважають, що достатньо ефективним рішенням для загального розвитку держави, може стати збільшення балансу Національного банку України. Адже, беручи до уваги міжнародний досвід, на сьогодні спостерігається така тенденція, що Центральні банки функціонують із суттєвим балансом, який є нормою [70]. Така ситуація спирається на те, що фінансовому ринку необхідні державні облігації з довшим терміном погашення, відповідно, для цього повинен передбачатися окремий клас боргових активів, який для поглиблення економіки України є доволі перспективним.

З цієї сторони, необхідним також є побудова інфраструктури фінансового ринку у частині вторинного ринку для іпотечних облігацій, прав на вимоги до боржників та корпоративних облігацій.

Важливим елементом в процесі управління загрозами бюджетної безпеки є оптимізація бюджетного процесу. Адже, саме від його якісної дії залежить ефективне функціонування економіки держави.

На сьогодні в Україні бюджетний процес піддається впливу негативних чинників, які на окремих стадіях гальмують його, тим самим, створюючи несприятливі наслідки для розвитку держави.

Наприклад, проблемою на стадії складання проекту бюджету є неточний механізм планування та прогнозування необхідних для розрахунку показників.

Так, в Україні бюджет складається, виходячи з поточної діяльності, тобто кожного року він є новим документом. При цьому, до уваги не береться алгоритм розвитку держави [73, ст. 14].

З метою зниження негативного впливу таких прогалин на бюджетний процес можливими методами регулювання передбачається застосування показників, які можливо точно спрогнозувати, або середніх значень показників прогнозів різних інститутів. Крім того, можливим шляхом може стати зменшення строку від початку виконання бюджету до часу подання запитів.

На стадії розгляду та затвердження бюджету ймовірні бюджетні ризики політичного характеру. Тому, тут необхідно приділити увагу саме проведенню наукової експертизи окремих змін до відповідного бюджету.

Негативні фактори гальмують бюджетний процес також і на стадії виконання та внесення змін до бюджету. Зокрема, на практиці спостерігається «непрозорий» механізм проведення бюджетних закупівель, виникнення касових розривів, порушення бюджетної дисципліни, а також наявність різноманітних зовнішньоекономічних чинників.

Уникнути такої тенденції дозволять низка заходів, зокрема [45]:

- 1) забезпечення публічності тендерних процедур та спрощення умов щодо доступу до участі у них,
- 2) збільшення величини місцевих бюджетів,
- 3) зменшення обсягу зовнішніх запозичень та імпорتنих товарів та послуг на внутрішнього ринку,
- 4) встановлення граничних строків взаєморозрахунків та умов виконання.

Разом з тим, окрему увагу варто зосередити на проблемі недостатнього контролю за виконанням бюджетів різних рівнів у країні. Рахункова палата виконує функції відповідного контролю, однак не має повноважень накладати санкції чи стягувати штрафи з порушників бюджетного законодавства, що робить контролюючу функцію нерезультативною [74, ст. 33]. Виходячи з цього, варто сформувати відкриту та прозору систему діяльності держаних органів

влади на кожній стадії бюджетного процесу разом з дотриманням принципу цільового використання коштів бюджету, а у частині контролю за виконанням необхідно встановити перелік прав, обов'язків та межі відповідальності органів, наділених бюджетними повноваженнями.

У свою чергу, П. Пацурківський пропонує з метою досягнення та зміцнення бюджетної безпеки держави вжити заходів більш загального характеру, зокрема [75, ст. 72]:

- вдосконалити бюджетну систематизацію процесів розробки та розгляду, а також затвердження бюджету,
- оптимізувати масштаби бюджетного фінансування,
- визначити характер бюджетної класифікації та обрати його найбільш раціональну модель,
- сформувати достатній обсяг бюджетних резервів,
- якісно покращити бюджетну дисципліну, механізм обліку та контролю.

Отже, провівши дослідження, стало очевидним те, що високий рівень бюджетної безпеки забезпечується процесом бюджетоутворення, наявністю бюджетної дисципліни, вчасністю прийняття та характером касового виконання бюджету, величиною бюджету, рівнем перерозподілу ВВП через Зведений бюджет, обсягом дефіциту державної скарбниці, а також методикою фінансування, які створюють необхідні умови для формування загальних цільових критеріїв. Відповідно, для зміцнення бюджетної безпеки держави політика уряду у цій площині повинна орієнтуватися на забезпечення стабільних умов як фінансової, так і економічної системи загалом, а також стійкого розвитку країни, акцентуючи увагу, на заходах щодо збалансування доходів та видатків бюджетів та ефективного управління дефіцитом та державним боргом.

ВИСНОВКИ

Провівши аналіз теоретичних аспектів бюджетної безпеки та оцінку її реального рівня в Україні, можна зробити висновок про те, що бюджетна безпека є безпосередньо пов'язаною із ефективністю реалізації фінансово-економічної політики держави, зокрема, будучи своєрідною передумовою останньої. Це виходить з того, що бюджет як ключове фінансове підґрунтя державного регулювання економіки на ринкових умовах покликаний формувати таке середовище, яке б сприяло економічному розвитку країни та покращенню її соціального добробуту.

На основі проведеного дослідження було виявлено, що ключовими негативними факторами, які сьогодні турбують економіку України, є зростання державного та гарантованого боргу, зниження обсягів виробництва національного продукту, невиконання запланованих показників доходів та видатків бюджетів, збільшення дефіцитності головної скарбниці, падіння загального обсягу зовнішньої торгівлі та стрімке зростання діри зовнішньоторговельного балансу.

Підтвердженням такої тенденції слугували розраховані чотири головні індикатори, які згідно з методичними рекомендаціями, затвердженими Міністерством економіки України, покликані забезпечувати оцінку стану бюджетної захищеності держави.

Так, в Україні вже досить довгий період часу спостерігається наявність бюджетного дефіциту, що супроводжується зростанням його частки у ВВП. Втім, стрімке збільшення дефіциту бюджету у 2020 році було спричинене непереборною силою поширення гострої респіраторної хвороби Covid-19 та запровадження карантинних обмежень по всьому світу. Наступного року ситуація дещо покращилася, проте зростання доходів було зумовлене переважно високою промисловою інфляцією, як в Україні, так і у світі, а також збільшенням доходів населення. Як наслідок, зростали надходження від сплати податків, зокрема, ПДВ з імпорту, ПДФО, податку на прибуток.

Разом з тим, розрахований наступний індикатор оцінки бюджетної безпеки засвідчив, що вагомою загрозою фінансової захищеності країни є також дефіцит торговельного балансу, адже український експорт має в більшості сировинний характер та залежить від світових цін на ринках. Разом з тим, впродовж досліджуваного періоду основними статтями зростання експорту були чорні та кольорові метали, а також продовольчі товари за рахунок рекордного врожаю зернових культур. Що ж до імпорту, то збільшенню його обсягу передували енергетичний імпорт, особливо завдяки нафтопродуктам та природному газу, та неенергетичний імпорт, що збільшився на 27%.

Втім, індикатор відношення дефіциту торговельного балансу України до загального обсягу зовнішньої торгівлі перевищив своє граничне значення 5% і склав 8,68%. Це свідчить про послаблення валютних загроз внаслідок достатніх обсягів валютних коштів, які надходять в країну, а також зовнішньоекономічних загроз через ефективну структуру зовнішньої торгівлі та збільшення конкурентоздатності вітчизняної продукції на світовому ринку.

Потенційні загрози спостерігалися і в бюджетній системі, що супроводжувалися деякими прорахунками в бюджетній політиці. Такий факт підтверджує показник рівня перерозподілу ВВП через Зведений бюджету, який перевищував своє граничне значення 30%.

Суттєвим чинником, що тривалий час зумовлює проблеми у сфері державних та місцевих фінансів та здійснює вплив на бюджетну безпеку, було виявлено, безпосередньо, значний рівень боргового навантаження. Дотичними до цього причинами є збільшення обсягу дефіциту бюджету, девальвація гривні, наявні інфляційні процеси, обмежений доступ до дешевих фінансових ресурсів на фінансових ринках, що спричинили зростання вартості обслуговування державного боргу.

Наявні недоліки не лише підривають фінансову базу країни, але й гальмують її подальший розвиток та знижують конкурентність позицій на світовому ринку.

На основі цього нами було запропоновано низку можливих шляхів нівелювання негативних факторів або зниження їх впливу на бюджетну безпеку держави.

Зокрема, у частині вирішення проблеми дефіцитності державного бюджету передбачено застосування наступних інструментів:

- 1) зупинка бездіяльного здавлення соціальних видатків та зосередження уваги на програмах, які дадуть поштовх для розвитку та зростання людського капіталу;
- 2) фінансова підтримка малого та середнього бізнесу, як основного фактору зростання виробництва національного продукту;
- 3) формування відкритої для суспільства системи розподілу та витрачання заощаджень бюджету шляхом підсилення громадського контролю за відомствами та бюджетними установами;
- 4) складання проекту бюджету кожного року за іншим варіантом з метою обрання найефективнішого;
- 5) аналіз результативності податкових пільг та ліквідацію недієвих;
- 6) суворе дотримання економії бюджетних заощаджень;
- 7) створення для платників податків сприятливих умов з метою підвищення результативності своєї діяльності;
- 8) збільшення відповідальності керівників управління за використання коштів бюджету без важливої потреби.

Крім того, одним із потенційних методів зміцнення бюджетної безпеки держави, на нашу думку, є витіснення тіньового сектору економіки, зокрема, шляхом розширеного використання безготівкових розрахунків серед господарюючих суб'єктів, насамперед, малого та мікропідприємництва, внаслідок зниження вартості платіжної інфраструктури для них.

Що ж до зниження боргового навантаження, то цілком логічно було б здійснити реструктуризацію заборгованості, проте лише «комерційних» боргів. Незважаючи на те, що така реструктуризація буде неповноцінною через відсутність чітких та обґрунтованих макроекономічних показників, необхідних

для відповідних розрахунків прогнозів у воєнний час, проте відтермінування погашення цих позик або зниження ставок купонів на перший повоєнний період залишається можливим.

Також доцільним буде переорієнтація запозичень із зовнішнього фінансового ринку на внутрішній та до повного вичерпання потенціалу останнього. Крім того, необхідно ліквідувати аномальну ситуацію, за якої уряд із готовністю розміщує досить значні позики на зовнішньому ринку за вдвічі вищими ставками, ніж на внутрішньому ринку. Такі заходи унеможливають зростання інфляції, відсоткових та валютних ризиків, а також сприятимуть реалізації ефективної монетарної політики країни.

Іншим інструментом зміцнення бюджетної безпеки держави є залучення іноземних інвестицій, адже Україна має досить помітний потенціал для розвитку багатьох галузей економіки, однак потребує активізації. З цією метою необхідно сформувати такий механізм, який сприятиме припливу іноземного капіталу в країну, зокрема, покращити правове поле та інвестиційний імідж України через досягнення якості змін інвестиційного клімату, розширити інвестиційну інфраструктуру, створити інституційну систему щодо страхування таких проєктів для диверсифікації можливих ризиків, що надасть більшої впевненості інвесторам у захищеності їхніх фінансових вкладів, інвестиційних прав та стабільного функціонування на українській території.

Що ж до оптимізації видатків, то тут варто приділити увагу, насамперед, скороченню частки фінансування соціальної сфери з метою перенаправлення коштів для інвестиційного розвитку, а також оцінка ефективності діючих соціальних пільг. Такі реформи сприятимуть створенню однакових умов для всіх пільговиків та уникненню «розмивання» соціальних виплат.

Водночас, скорочення соціальних видатків мало б досягатися не шляхом зниження реальної величини прожиткового мінімуму, а через скорочення кількості реципієнтів соціальних допомог. З цією метою, інструментами можуть стати об'єднання діючих соціальних програм, при цьому, запобігаючи їх дублювання, уникаючи можливостей необґрунтованого надання соціальної

підтримки, вдосконалюючи механізм єдиного реєстру у відповідній галузі, а також підвищуючи якість таргетування програм соціального захисту.

У частині видатків на оборону, які за словами деяких фахівців обтяжують державний бюджет, то на нашу думку, їх зростання є повністю виправданим, адже функціонування силових структур є принциповим фундаментом забезпечення національної безпеки країни, особливо в сучасних умовах. Відповідно, якщо і зменшувати помітні обсяги видатків на оборону з Державного бюджету, то лише компенсуючи їх за рахунок інших джерел, зокрема, офіційної міжнародної допомоги на оборонні цілі.

З іншого боку, вирішити проблеми управління загрозами бюджетної безпеки є оптимізація бюджетного процесу. Адже, саме від його якісної дії залежить ефективне функціонування економіки держави. Так, з цією метою при складанні проєкту бюджету на наступний рік варто використовувати показники, які можливо точно спрогнозувати, або середніх значень показників прогнозів різних інститутів, проводити наукову експертизу окремих змін до відповідного бюджету, а також реалізовувати достатній контроль за виконанням останнього шляхом встановлення переліку прав, обов'язків та меж відповідальності органів, наділених бюджетними повноваженнями.

Такі дії сприятимуть створенню повноцінного механізму зміцнення бюджетної безпеки та її підтримки на достатньому рівні, переорієнтовуючи політику уряду на забезпечення стабільних умов як фінансової, так і економічної системи загалом та стійкого розвитку країни.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Заплатинський В.М. Логіко-детермінантні підходи до розуміння поняття «безпека». Вісник Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Фізичне виховання, спорт і здоров'я людини. 2012. № 5. 90–97 с.
2. Оспіщева В.І. Фінанси: Курс для фінансистів : навчальний посібник / за ред. В.І. Оспіщева. Київ, 2008. 567 с.
3. Концепція економічної безпеки України / Ін-т економ. прогнозування; кер. проекту В.М. Геєць. Київ : Логос, 1999. 56 с.
4. Єрмошенко М.М., Горячева К.С. Фінансова складова економічної безпеки: держава і підприємство: монографія. Київ, 2010. 232 с.
5. Економічна безпека: навч. посіб. / за ред. З. С. Варналія. Київ : Знання, 2009. 647 с.
6. Ставнича М. М. Бюджетна безпека регіону в контексті ефективного соціально-економічного розвитку. *Збірник наукових праць Національного університету державної податкової служби України*. 2012. № 1. 386–394 с.
7. Петричко М. М. Оцінка рівня бюджетної безпеки України: проблеми та шляхи вирішення. *Економічний простір*. 2015. № 97. 140–148 с.
8. Управление финансовой безопасностью экономических субъектов: учеб. пособие для студентов высших учебных заведений экономических и юридических специальностей всех форм обучения / С.Н. Фролов [и др.]— Сумы: ГВУЗ «УАБД НБУ», 2015. 88–112 с.
9. Бондарук О. С. Аналіз бюджетних загроз та їх вплив на фінансову безпеку України // Міжнародні відносини. Серія: Економічні науки. 2017. № 1. URL: http://journals.iir.kiev.ua/index.php/ec_n/issue/view/178 (дата звернення: 17.02.2022).
10. «Про основи національної безпеки України»: Закон України від 19.06.2003 № 964-IV. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/964-15> (дата звернення: 17.02.2022).

11. Кибиткин А. Эконометрические методы оценки чувствительности экономической системы / А. Кибиткин, О. Скотаренко // Вестник МГТУ имени Н. Баумана: научно-теор. и прикл. журнал. 2010. 22 с.
12. Економічна безпека: навч. посіб. \ за ред. З.С. Варналія. – К.: Знання, 2009. 647 с.
13. Користін О.Є. Економічна безпека. URL: http://pidruchniki.ws/16520205/ekonomika/indikator_i_finansovoyi_bezpeki_suspilstva (дата звернення: 17.02.2022).
14. Бондарук Т.Г. Місцеве самоврядування та його фінансове забезпечення в Україні: моногр. / Т.Г. Бондарук; НАН України. Ін-т екон. та прогнозів. – К.: Експрес, 2009. 608 с.
15. Воробьева И. П., Громова А. С. Источники опасностей и основные угрозы экономической безопасности бюджетной политики. URL: http://earchive.tpu.ru/bitstream/11683/3512/1/bulletin_tpu-2010-317-6-06.pdf (дата звернення: 17.02.2022).
16. Мак-Мак В.П. Служба безопасности предприятия: Организационно-управленческие и правовые аспекты деятельности. – М.: Экономика, 1999. 169 с.
17. Зверук Л.А., Білик О.Г. Бюджетна безпека як важливий пріоритет розвитку бюджетної системи України. Інтернаука. 2017. № 2 (2). 35–39 с.
18. Рудик Н.В. Фінансова безпека в системі управління державними фінансами. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. 2014. 128–133 с.
19. Шемаєва Л.Г. Оцінка рівня фінансової безпеки сектору державних фінансів України. *Фінанси України*. - 2012. - №1. 116-122 с.
20. «Про затвердження Методичних рекомендацій щодо розрахунку рівня економічної безпеки України»: Наказ Міністерства економічного розвитку від 29.10.2013р. №1277. URL: http://me.kmu.gov.ua/control/uk/publish/category/main?cat_id=38738 (дата звернення: 20.02.2022).

21. Соколов Ю. Бюджетная безопасность. *Наука и экономика : научно-информац.* № 4(4). 2010. 59 с.
22. Сухоруков А. Національна економічна безпека: [навч. посібник] /А. Сухоруков, С. Мошенський, О. Петрук; [за ред. д.е.н., проф., Заслуженого економіста України А.І. Сухорукова]. – Житомир: ПП «Рута», 2010. 384 с.
23. Шевченко Г. Інтерференція бюджетних циклів як джерело загроз бюджетній безпеці держави // Г. Шевченко. – К.: – 2008. 260 с.
24. Доходи Державного бюджету. Міністерство фінансів України. URL: <https://index.minfin.com.ua/ua/finance/budget/gov/income/> (дата звернення: 26.02.2022).
25. Звіт про виконання Програми управління державним боргом. Міністерство фінансів України URL: <https://mof.gov.ua/uk/borgovi-platezhi-ta-prognozi> (дата звернення: 15.03.2022).
26. Динаміка податкового боргу. Державна податкова служба України. URL: <https://tax.gov.ua/diyalnist-/pokazniki-roboti/dinamika-podatkovogo-borg/> (дата звернення: 27.03.2022).
27. Доходи Державного бюджету. Міністерство фінансів України. URL: <https://index.minfin.com.ua/ua/finance/budget/gov/income/> (дата звернення: 30.03.2022).
28. Державний борг України. Міністерство фінансів України. <https://index.minfin.com.ua/ua/finance/debtgov/2019/> (дата звернення: 03.04.2022)
29. Зовнішньоторговельний баланс України. Міністерство фінансів України. URL: <https://index.minfin.com.ua/economy/gdp/eximp/> (дата звернення: 03.04.2022).
30. Операції сектору загально державного управління. Державна служба статистики URL: https://ukrstat.gov.ua/imf/arhiv/oszdu_u.htm (дата звернення: 03.04.2022).
31. «Про Державний бюджет України на 2021 рік»: Закон України URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1082-20#Text> (дата звернення: 03.04.2022).

32. «Про затвердження методики розрахунку рівня економічної безпеки»: Наказ Міністерства економічного розвитку і торгівлі України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v1277731-13#Text> (дата звернення: 15.04.2022).

33. Трансфerti, що надаються з Державного бюджету України місцевим бюджетам. Юридичний інтернет-ресурс Протокол. URL: https://protocol.ua/ru/byudgetniy_kodeks_ukraini_stattya_97/ (дата звернення: 15.04.2022).

34. Рожко О.В. Економічна природа та значення державного кредиту в економіці України. *Банківська справа*. 2008. № 4. 81–89 с.

35. Лубчук І. В. Covid-виклики державного боргу. URL: https://expla.bank.gov.ua/expla/news_0188.html (дата звернення: 17.04.2022).

36. Захаркіна Л. С. Роль і місце податкових надходжень у структурі зведеного бюджету України. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. 2016. № 19. 125–129 с.

37. Відшкодування ПДВ. Державна податкова служба України. URL: <https://tax.gov.ua/diyalnist-/vidshkoduvannya-pdchv/informatsiya-pro-obsyagi-vidshkoduvannya/> (дата звернення: 18.04.2022).

38. Комаренко А. О. Дохідна база Державного бюджету України та шляхи її зміцнення. URL: <https://ir.kneu.edu.ua/bitstream/handle/2010/24255/Komarenko.pdf?sequence=3> (дата звернення: 18.04.2022).

39. Податковий кодекс України. URL: <http://tr.sfs.gov.ua/media-ark/news-ark/366141> (дата звернення: 19.04.2022).

40. Бюджетний щоденник на 2019 рік. Офіс з фінансового та економічного аналізу у ВРУ. URL: <https://feao.org.ua> (дата звернення: 20.04.2022).

41. Видатки бюджету. Міністерство фінансів України. URL: <https://mof.gov.ua/uk/financing-of-budget-expenditures> (дата звернення: 23.04.2022).

42. Богдан Т. П. Бюджетні видатки 2021 року: злети і падіння. URL: https://rus.lb.ua/blog/tetiana_bohdan/505515_byudzhetni_vidatki_2021_roku_zleti_i.html (дата звернення: 24.04.2022).

43. Сунгуровський М. Методологічний підхід до формування системи національної безпеки України. URL: http://www.razumkov.org.ua/ukr/article.php?news_id=111 (дата звернення: 25.04.2022).

44. Наказ «Про затвердження методичних рекомендацій щодо розрахунку рівня економічної безпеки України». Міністерство економічного розвитку і торгівлі України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v1277731-13?find=1&text=%D0%B3%D1%80%D0%B0%D0%BD%D0%B8#w1_1 (дата звернення: 26.04.2022).

45. Онищенко С.В. Класифікація загроз бюджетній безпеці держави в умовах фінансової глобалізації. Економіка і регіон. 2014. 108–113 с.

46. Рівень безробіття в Україні. Міністерство фінансів України. URL: <https://index.minfin.com.ua/ua/labour/unemploy/> (дата звернення: 28.04.2022).

47. Як змінювався рівень тіньової економіки в Україні. *Вісн. Слово і діло*. URL: <https://www.slovoidilo.ua/2021/12/07/infografika/ekonomika/yak-zminuyavsvsya-riven-tinovoji-ekonomiky-ukrayini> (дата звернення: 28.04.2022).

48. Індекс промислового виробництва в Україні. Міністерство фінансів України. URL: <https://index.minfin.com.ua/ua/economy/index/inflation/> (дата звернення: 29.04.2022).

49. Фінансова безпека. URL: http://dspace.mnau.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/3744/1/Finansova_bezpeka.pdf (дата звернення: 29.04.2022).

50. Клименко С. Тіньова економіка в Україні: сутність, функції та наслідки. *Збірник наукових праць Національної академії державного управління при Президентові України*. Вип. 2. 2012. 241-247 с.

51. Cassel D. Funktionen der Schattenwirtschaft im Koordinationsmechanismus von Markt und Planwirtschaften / D. Cassel // ORDO. Jahrbuch für die Ordnung von Wirtschaft und Gesellschaft. Bd. 37. – 1986. 73–101 s.

52. Фролов С. М., Козьменко О. В., Бойко А. О. Управління фінансовою безпекою економічних суб'єктів : навч. посіб. Суми : ДВНЗ «УАБС НБУ», 2015. 332 с.

53. Кучер Г. В. Бюджетний дефіцит у системі фінансово-кредитного розвитку економіки. URL: http://www.business-inform.net/export_pdf/business-inform-2017-11_0-pages-335_340.pdf (дата звернення: 15.09.2022).

54. Проказнюк В.О. «Бюджетна безпека держави: сутність та основні загрози». URL: <https://ofp.cibs.ubs.edu.ua/files/1603/16provtoz.pdf> (дата звернення: 15.09.2022).

55. Про виконання Державного бюджету України за 2020 рік. Міністерство фінансів України. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-economy/3198531-minfin-pro-vikonanna-derzbudzetu2020-dohodi-v-plusi-i-deficit-mensij-vid-planu.html> (дата звернення: 15.09.2022).

56. Малашук Д.В., Муравьов К.В., Салмінська М.Г., Субачев О.В. Економічно правові аспекти інвестиційної діяльності в Україні: підручник. Київ, 2013. 210 с.

57. Щетинін А. І., Ульянова Л. П., Чайка Ю. М. Дефіцит державного бюджету і державний борг України: сучасний стан та підходи до його покращення. URL: <http://www.prostir.pdaba.dp.ua/index.php/journal/article/view/1079/1040> (дата звернення: 17.09.2022).

58. Присяжна Л. А. Голова НБУ назвав чотири способи покриття дефіциту держбюджету. URL: https://biz.ligazakon.net/news/213232_golova-nbu-nazvav-chotiri-sposobi-pokrittya-defitsitu-derzhbyudzhetu (дата звернення: 17.09.2022)

59. Сова О. Ю. Проблема дефіцитності державного бюджету і шляхи її розв'язання. *Фінанси України*. 2014. № 5. 76-87 с.

60. Офіційний веб-сайт Державної казначейської служби України. URL: <http://www.treasury.gov.ua/main/uk/doccatalog/list?currDir=146477> (дата звернення: 18.09.2022)
61. Інформація Міністерства фінансів України щодо виконання Державного бюджету України за 2015 - 2019 рік. URL: <http://minfin.gov.ua> (дата звернення: 19.09.2022)
62. Вахненко Т.П. Особливості формування державного боргу та управління його складовими у період фінансової кризи. *Фінанси України*. 2014. № 6. 25-37 с.
63. Канєва Т.В., Думікян А.К. Проблеми Формування бюджетних надходжень. *Економічний вісник університету*. 2018. № 31. 241–244 с.
64. Малий та середній бізнес. *Вісн. Вголос*. URL: http://vgolos.com.ua/blogs/malyu_ta_seredniy_biznes_ (дата звернення: 20.09.2022)
65. Богдан Т. П. Бюджет-2022: головні вектори змін. URL: <https://zn.ua/ukr/macrolevel/bjudzhet-2022-holovni-vektori-zmin.html> (дата звернення: 21.09.2022)
66. Богдан Т. П. Держборг знижується. Чи час святкувати? URL: <https://zn.ua/ukr/macrolevel/derzhborh-znizhujetsja-chi-chas-svjatkuvati.html> (дата звернення: 21.09.2022)
67. Дослідження тіньової економіки в Україні. Національний банк України. URL: <https://bank.gov.ua/ua/news/all/doslidjennya-tinovoyi-ekonomiki-v-ukrayini--mayje-chvert-vvp--abo-846-mlrd-griven--perebuvaye-v-tini> (дата звернення: 21.09.2022)
68. Коляда Т. А. Бюджетний дефіцит України: сутність, причини виникнення та особливості управління. *Modern Economics*. 2018. № 12. 100–105 с.
69. Самаєва Ю. П. Скільки грошей не вистачає Україні та де їх взяти. URL: <https://zn.ua/ukr/macrolevel/skilki-hroshej-ne-vistachaje-ukrajini-ta-de-jikh-vzjati.html> (дата звернення: 01.10.2022)

70. Верстюк І. Контур економічної безпеки України. URL: <https://zn.ua/ukr/macrolevel/kontur-ekonomichnoji-bezpeki-ukrajini.html> (дата звернення: 01.10.2022)
71. Данилишин Б. М. Чи не час НБУ знижувати облікову ставку? URL: <https://zn.ua/ukr/macrolevel/chi-ne-chas-nbu-znizhuvati-oblikovu-stavku.html> (дата звернення: 05.10.2022)
72. Петришак А. В. Скасовано податки на ввезення авто: що саме передбачено Законом. URL: https://biz.ligazakon.net/analytics/210388_skasovano-podatki-na-vvezennya-avto-shcho-same-peredbacheno-zakonom (дата звернення: 09.10.2022)
73. Річні звіти про виконання Зведеного бюджету України за 2016-2021 рр. Державна казначейська служба України. URL: <https://www.treasury.gov.ua/ua> (дата звернення: 09.10.2022).
74. Репко М. М. Аналіз бюджету-2021. URL: <https://ces.org.ua/budget-analysis-2021> (дата звернення: 09.10.2022).
75. Платіжний баланс у 2021 році. Національний банк України. URL: https://bank.gov.ua/files/ES/State_u.pdf (дата звернення: 09.10.2022).
76. Жаліло Я. А. Економічна безпека держави, підприємства, особи в інтегрованому суспільстві. *Актуальні проблеми міжнародних відносин*. К. : Київський ун-т: Інститут міжнародних відносин. 2001. Вип. 26. 24—27 с.
77. Мунтіян В. І. Економічна безпека України. К. : КВІЦ, 1999. 462 с.
78. Мартинюк В. П. Економічна безпека вищих навчальних закладів в Україні: передумови оцінювання. *Економіка. Менеджмент. Підприємництво*. 2013. № 25(2). С. 193-198.
79. Іващенко О. В. Фінансово-економічна безпека держави. *Збірник наукових праць Таврійського державного агротехнологічного університету (економічні науки)*. 2013. № 2(1). 121-131 с.
80. Кістерський Л. Л. Економічна безпека України. *Наука і оборона*. 1999. № 2. 30–36 с.

ДОДАТКИ

Додаток А

Таблиця А1

Динаміка складових податкових надходжень Державного бюджету України за
2019-2021 рр., млн грн

Показник	2019	2020	2021	Абсолютне відхилення, млрд. грн		Темп приросту, %	
				2020-2019	2021-2020	2020/2019	2021/2020
Податки на доходи, прибутки та збільшення ринкової вартості	217040	225976	285307	8936	59331	4,12	26,26
ПДФО	109954	117281	137555	7327	20274	6,66	17,29
Податок на прибуток	107086	108695	147752	1609	39057	1,50	35,93
Рентна та плата за використання інших природних ресурсів	46747	52476	80749	5729	28274	12,25	53,88
Внутрішні податки на товари та послуги	502048	538896	698940	36848	160044	7,34	29,70
- ПДВ	378690	400600	536489	21910	135889	5,79	33,92
- Акцизний податок з вироблених в Україні підакцизних товарів	69897	80449	82858	10552	2409	15,10	2,99
- Акцизний податок з ввезених в Україну підакцизних товарів	53461	57847	79593	4386	21746	8,20	37,59
Податки на міжнародну торгівлю та зовнішні операції	30086	30461	38177	375	7717	1,24	25,33
Всього	799776	1076017	1107091	276241	31074	34,54	2,89

Джерело: розраховано автором на основі даних [28].

Додаток Б

Таблиця Б1

Динаміка видаткової частини державного бюджету України за 2019-2021
рр. (за економічною класифікацією), млн грн

Показник	2019	2020	2021	Абсолютне відхилення, тис. грн		Темп приросту, %	
				2020-2019	2021-2020	2020/2019	2021/2020
Поточні видатки	998943	1193195	1356168	194252	162974	19,45	13,66
<i>Оплата праці і нарахування на заробітну плату</i>	210073	240542	262777,3	30469	22235	14,50	9,24
<i>Використання товарів та послуг</i>	182068	301690	382503,2	119622	80813	65,70	26,79
<i>Обслуговування боргових зобов'язань</i>	119934	120693	153051,8	760	32358	0,63	26,81
<i>Поточні трансферти</i>	255327	201282	195338,4	-54045	-5944	-21,17	-2,95
<i>Соціальне забезпечення</i>	223458	322472	343498,1	99014	21026	44,31	6,52
<i>Інші поточні видатки</i>	8083	6515	18999,6	-1568	12484	-19,39	191,62
Капітальні видатки	73949	94822	134090,5	20873	39269	28,23	41,41
<i>Придбання основного капіталу</i>	30868	25827	32018,6	-5041	6192	-16,33	23,97
Всього видатків	1072892	1288017	1490259	215125	202242	20,05	15,70

Джерело: розраховано автором на основі даних [28].

Додаток В

Таблиця В1

Динаміка видаткової частини державного бюджету України за 2019-2021
рр. (за функціональною класифікацією), млн грн

Показник	2019	2020	2021	Частка в загальній структурі, %			Темп приросту, %	
				2019	2020	2021	2020/2019	2021/2020
Загально-державні функції	168207	163849	206643	15,68	12,72	13,87	-2,59	26,12
Оборона	106628	120374	127527	9,94	9,35	8,56	12,89	5,94
Громадський порядок, безпека, судова влада	140151	157673	174410	13,06	12,24	11,70	12,50	10,62
Економічна діяльність	72365	168889	180990	6,74	13,11	12,14	133,38	7,17
Охорона навколишнього середовища	6316	6637	8200	0,59	0,52	0,55	5,08	23,56
Житлово-комунальне господарство	108	89	164	0,01	0,01	0,01	-18,06	85,42
Охорона здоров'я	38562	124925	170505	3,59	9,70	11,44	223,96	36,49
Духовний та фізичний розвиток	9967	9826	15970	0,93	0,76	1,07	-1,41	62,52
Освіта	51658	52857	63837	4,81	4,10	4,28	2,32	20,77
Соціальний захист та соціальне забезпечення	218629	322720	339279	20,38	25,06	22,77	47,61	5,13
Міжбюджетні трансферти	260302	160177	202733	24,26	12,44	13,60	-38,46	26,57
Всього	1072891,5	1288017	1490259	100,00	100,00	100,00	20,05	15,70

Джерело: розраховано автором на основі даних [28].